

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KOLONİZATÖR TÜRK Dervişleri

PROF. DR. ÖMER LÜTFİ BARKAN*

Selçuk-Bizans hudutlarında yaşayan bir uç beyliğinin, diğer emsalinin mazhar olmadığı bir talihle, pek kısa bir zaman içinde tarihin seyrini asırlarca değiştirecek kuvvetli bir İmparatorluk haline girivermesi hadisesi, son zamanlara kadar birçok malumları noksan bir muadele şeklinde vazedildiği veya Türk ırkının tarihi varlığı hakkında mevcut ve an'ane halinde müesses dar ve kısır noktai nazarlara esir kalındığı için, içinden çıkılmaz bir mesele teşkil etmekte idi.

Filhakika, koskoca bir imparatorluğun kuruluşu nev'inde muazzam bir hadise, bizde uzun zaman, sadece padişahların dirayet ve şecaati veya Allah'ın bu saltanatın kurucularına karşı gösterdiği lütuf ve inayet ile izali edilmek istenilmiştir. İlk Osmanlı menbalarında kaydedilmiş görülen Sultan Osman'ın rüyası, mucize nevinden vukua gelen bu hadisenin izahını ancak ilahi takdir ile yapmak mümkün olduğuna inanışın bir ifadesidir.

Bu işin izah edilmesi matlup bir mesele teşkil ettiğinin farkına varan daha yeni ve cenebi tarihçiler ise; Türkler hakkında tetkik edilmeden kabul edilmiş batıl itikatları kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi muhtelif cephelerden ve daha geniş kadrolar içinde mütalaa etmeğe hazırlıkları ve ellerinde mevcut malzeme kafi gelmediğinden, içinden çıkılmaz faraziyelerle tarihi hakikati tahrif etmeğe mecbur kalmışlardır. Meselâ, henüz son zamanlarda bu meseleyi tetkik etmiş bulunan Gibbons gibi müelliflere göre: Osmanlılarla Asya insan kaynakları arasındaki muvasalanın rakip civar beylikler tarafından kesilmiş olması lazım geldiğinden, bu devletin kurulması için lüzumlu unsurlar ancak yerli Rumlar arasından tedarik edilebilirdi. Bu görüş tarzına nazaran yeni İslâm olmuş Türklerle İslâmlaşan Rumlardan hasıl olan Osmanlı milleti faraziyesi, bütün müşkülli hal ile lazım gelen izahın anahtarını vermiş oluyordu. Bu suretle Türkler, ancak bu sayede yeni ve büyük bir devle-

ti kurmak için lazım gelen idarecileri, İmparatorluk harblerinde kan dökecek askeri bulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlılaşmış Rumlar ve Bizans'ta gördükleri teşkilat ile kurmuş oluyorlardı.¹

Aşıkardır ki, ilmi olmak ve izah etmek iddiasında bulunmalarına rağmen, esaslı tetkiklere istinat ettirilmeyerek ortaya atılan bu nevi faraziyetler, sadece göçebe olduğu zannedilen Anadolu Türklerinin yalnız başına bir imparatorluk kurmadıklarına ve kuramayacaklarına ait ola batıl, fakat düne kadar umumi bir itikada istinat etmekte ve herhangi bir tenkide dayanamayacak kadar esasız bulunmaktadır.

* * *

Osmanlı İmparatorluğu'nun menşe'leri ve kuruluşu meselesine dair yapılan tetkiklerin şimdiye kadar saplanıp kaldığı bu dar ve an'anevi telakkilerin manasızlığını son zamanlarda neşrettiği etütlerinde² Prof. Fuad Köprülü, ilim âlemine göstermiştir. Üstadın Ortak Zaman Türk Tarihinin bu çok mühim olduğu kadar çok davalı da olan meselesini büsbütün yeni bir şekilde vazetmiş olmak itibarıyla, ilme ve ihtisasa feyizli çalışma yolları açan etütlerinin bazı ana fikirlerini burada hatırlatmağı münasip görmekteyiz. Çünkü ancak bu sayededir ki,

makalemez mevzuunu teşkil eden meseleyi ne münasebetle ve hangi görüş tarzının tesiri altında tetkik etmiş olduğumuzu daha iyi anlatabileceğimizi zannediyoruz. Filhakika, etüdümüzün esaslarında birçokları, Prof. Fuad Köprülü'nün kitaplarında daha evvel vaz ve işaret ettiği mühim meselelerden birkaçının daha muayyen ve mahdut kadrolar içinde ve elde mevcut arşiv malzemesiyle işlenmesi suretiyle bir kıymet ve mana kazanabilmişlerdir.

Şu halde Prof. Fuad Köprülü'nün kuruluş meselesini vazediş şekli nedir ve ne için birçok hadisatın anlaşılması ve izah edilme-

Ömer Lütfi Barkan

(*) Osmanlı toprak sistemini aydınlığa kavuşturan ünlü bilim adamı-Türkiye / Vakıflar Dergisi, C. II, Ankara 1974, s. 279-304.

si için kendimizi vazetmemizi zaruri olan noktai nazari temsil etmektedir?

Her şeyden evvel, müellifin ortalığı mevcut hazır fikirlerden temizlemek için kullanıldığı sıkı ilmi tenkid usulünü tebarüz ettirmek münasip olur. Böyle bir tenkid karşısında ilk Osmanlı menbalarının izah tarzı kadar, düne kadar yabancı âlimlerin saplanıp kaldıkları noktai nazarlar da kıymetini tamamen kaybetmekte ve zamanımızın ilmi tarih usullerine göre geri ve kör körüne an'aneci gözükmektedirler. Şöyle ki:

İlk Osmanlı menbalarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu izah ederken Osmanlı padişahlarının mensup olduğu soyun nereden ve ne zaman geldiğine, dinine, uç beyliklerinde bulundukları zamanki sosyal hacimlerine, göçebe, köylü veya şehirli oluşlarına, Hıristiyanlar ve diğer Türk beylikleri ile olan münasebetlerine ait verdiği malumat eksiktir ve baştan aşağı yeniden tetkike muhtaçtır. Bundan başka, meselenin anlaşılması için bilinmesi şart olduğu halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkül edeceği sıralarda Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal vaziyet de, şimdiye kadar, ilmi bir şekilde tetkik edilmiş değildir. Bu sebeble, Osmanlı menbalarında olduğu kadar, Garplı tarihçilerin eserlerinde de Osmanlı tarihi bir göç hikâyesiyle başlar: Dört yüz çadır halkından "cihangirane bir devlet" kuran kadar aşiretin Bizans hudutlarında yerleştiği yer, bahri muhit ortasında yalnız başına bir ada gibi, Türk ve İslâm dünyasından uzaktır. Bu itibarla, sürülerine otlak aramak üzere buralara gelmiş olan bu göçbelerin bir müddet sonra muntazam bir ordu teşkil ettikleri, bir imparatorluk kuracak kadar çoğaldıkları görülünce heyet düşürmektedir. Halbuki, Prof. Fuad Köprülü'nün yapmak istediği, şekilde, hadisata biraz daha geriden ve ilmi bir gözle bakmak sayesinde bu nevi hayretlere mahal bulunmadığı ve her şeyin izahı mümkün bir şekilde cereyan ettiği anlamaktadır:

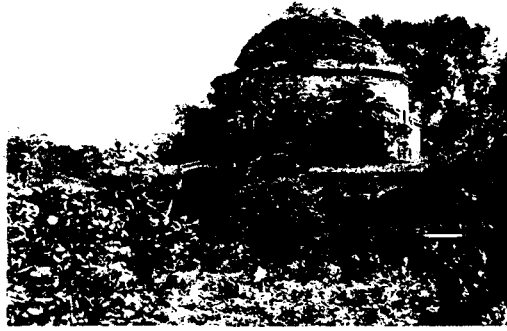
Osmanlı tarihi, bütün diğer tarihler gibi, bir hanedanın destanını yapmak isteyen tarihçilerin kaydettikleri şekilde münferit ve müstakil bir seri vakaydan ibaret değildir. Her hadise kendisini hazırlayan bir sürü sosyal, ekonomik ve dini şartlara işlenmiş ve harici tesirlerle dünya yüzünün değişmesi nev'inden bir oluşla yavaş yavaş tabii olarak hazırlanmıştır. Bu bakımdan siyasi şahsiyetler ve vakayı arkasında onları hazırlayan içtimai sebepleri aramak lâzımdır.

* * *

Böyle ilmi ve derin sebepler ile Anadolu tarihi tetkik edilecek olursa, Osmanlı tarihi XIII. asırda Anadolu'da cereyan eden sosyal ve siyasi büyük tahavvüllerin bir temadisi gibi gözükecek ve bu sayede bir çok mesele-Türkler, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

leleri anlaşılmağa daha yakın bir şekilde vazetmek imkanı bulunacaktır. Esasen, her şeyden evvel hatırdan tutmak lazım gelir ki, daha Selçuklular zamanındaki Anadolu fütuhâtı da, garbe doğru devam eden büyük Türk muhacereti için, sistematik bir iskan ve kolonizasyon işi olmuştu.

Nitekim Prof. Fuad Köprülü tarihi vesikalarda, XII. ve XIII. asırlara doğru yapılan büyük çapta iskan işlemlerine ait mevcut kayıtları tetkik ve toponymie tetkikâtıyla tamamlamak suretiyle, Selçukluların iskan siyasetlerinin bazı esaslarını tespit etmek imkanı bulunduğunu kaydetmektedir. Anadolu'da muhtelif tarihlerde vukua geldiği muhakkak olan mühim hacımlardaki nüfus hareketlerinden başka, vakayın ilmi bir şekilde anlaşılması için aynı surette ehemmiyetli olan, Anadolu'daki nüfusun göçebe, köylü ve şehirli nispetleriyle; Orta Asya, Mısır, Suriye ve Rusya arasındaki büyük muharecet ve ticaret yolları üzerinde kurulmuş olan Selçuk Devleti'nin ekonomik ve kültürel terakkileri gibi mühim meseleleri de gözden geçirilmek lüzumuna kani olan Profesör, ayrıca

Mehmed Bey Camii, Serez, (1492)

Moğol istilasıyla Anadolu'da hadis olan yeni vaziyet üzerinde bilhassa durmak lazımgeldiğini tebarüz ettirmişti.³

Filhakika, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinde bu mütekaddim hadiselerin büyük rolü olduğunda kimsenin tereddüdüne meydan vermeyecek kadar bu hususlar aşikar gözüktüyor:

Türk orta zamanının edebi, sosyal ve bilhassa dini tarihi üzerinde uzun senelerden beri giriştiği çok verimli ve orijinal mesainin verdiği bir salahiyyetle Prof. Fuad Köprülü'nün kitabında bu asırlarda Anadolu'da husule gelen dini cereyanların ve Müslüman mistik tarikatlerinin teşekkülünde Orta Asya'dan gelen akınların ve Türk Moğol Şamanizmi'nin tesirlerinin oynadığı rolü hatırlatması, kayda şayan olduğu gibi; Moğolların öncüsü olarak gelen göçebe Türkmenlerle Anadolu nüfusunun işbaa geldiği bir sırada, İmparatorluğun sosyal ve hukuki kadroları içinde sıkışan bu göçebe unsurların ne büyük bir kuvvet teşkil ettiklerini ve ne geniş bir teşkilat içinde birbirine bağlı bulunduklarını Babaî İsyan'ında Selçuk devletini pek fena bir halde sarsmış olmalarıyla göstermiş oldukları tespit etmesi, de bizim bu makaleyi yazarken daima göz önünde bulundurduğumuz fikirlerden birini teşkil etmektedir.⁴

Filhakika, 1242'de Erzurum'u alan Moğollar, Sivas ve Kayseri'yi yağma ettikten sonra çekildilerse de, Selçuk Devleti onların tabiiyetine girdi ve bu istiladan sonra, Moğol İmparatorluğu'nun diğer aksamıyla teesüs eden münasebet dolayısıyla, yeni birtakım göçlere yol açıldı. Bu suretle Anadolu muhtelif devirlerde kadınları, çocukları ve davarlar ile beraber gelen Moğol işgal ve te-

dip orduları, Moğol valilerin maiyet askerleriyle doldu. Bu vaziyet karşısında Garba doğru akın o kadar tabii ve zaruri bir hadise haline gelmiş bulunuyordu ki, Profesöre göre, eğer Anadolu'da hasıl olan bu kesafet, fütuhât sayesinde Garba doğru boşaltılmamış olsaydı, içtimai vücutta derin huzursuzluk doğurarak dahili karışıklıklara ve mevcut sosyal nizamın tahrip edilmesine sebep olabilirdi.

Diğer taraftan, Prof. Fuad Köprülü'ye göre, Gibbons'un iddiasının tamamen aksine olarak bu asırda Anadolu ve Osmanlıların yaşadıkları uç beylikleri ile diğer Türk ve Müslüman dünyası sıkı bir münasebet halinde bulunmakta idi. Bu devirde putperest Mogollara karşı İslâmlaşmakta devam eden Anadolu'da tarikatta bulunan Altınordu Devleti ile, Suriye ve Mısır Memlukleri, velhasıl İslâm ve Türk âleminin her tarafı Anadolu ile sıkı bir münasebet halinde bulunmakta idi. Hudutların yalnız göçebe değil, Türk-İslâm dünyasının her tarafından gelmiş şehirli unsurları ve o meyanda ulame, şeyh ve zanaat sahibi her türlü muhacir kafilelerinin cezbetmiş olması, bu noktai nazarı reyit etmekte idi.

* * *

Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu teessüs etmeye başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içinde kaynaşmakta olan bir âlemin dört bucağında tekevvün eden dini ve sosyal cereyanları, bilgi ve tecrübeyle sahip insanları ve manevi kuvvetleri kendi arkasında buldu.

İşte mevzuubahs cereyanları bulmak ve iş başında göstermek teşebbüsü, Prof. Fuad Köprülü'nün, Osmanlı İmparatorluğu'nun sür'atle kuruluşu mucizesini izah etmek için, ortaya attığı fikirlerin ve yaptığı ilmi yardımları en mühimelerinden birini teşkil etmektedir. Zira, ancak bu sayededir ki; Osmanlılaştırılmış Bizanslılar, devşirmeler, İslâmiyeti kabul etmiş esirler faraziyesine müracaat etmeğe lüzum kalmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması için lazım gelen kan ve kol kuvvetinin, akıl ve siyaset adamını Osmanlıların, bilhassa ilk zamanlarda, nereden bulmuş olduklarını anlamak mümkün gözükmektedir.

Filhakika, Osmanlı tarihinde bilhassa İstanbul'un fethine kadar, kütleler halinde İslâmlaşma ve devletin kozmopolitleşmesi mevzuubahs değildir. Bilakis, Osmanlı idare teşkilatı Selçukî ve İlhanilerin devlet ve idare an'anelerine göre tesis edilmiş ve devlet işlerinde bi-dayette daha fazla Selçuk idari teşkilatına mensup yüksek Türk aristokrasisi ve memurları kullanılmıştır. Bu Türk idare adamları devşirme unsurlar lehine ancak XV. asırdan sonra azalmağa başlamıştır. Esasen Fuad Köprülü'ye göre, muhtelif unsurlardan teşekkül eden her büyük İmparatorluk için sarayın bir müddet sonra atsızlar ve

Türkler, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

soysuzlardan mürekkep bir Kapu Kulu yaratması ve kozmopolitleşmesi mukadder bir hadisedir. Abbasiler ve Bizanslılar için tabii addedilen bu hal, Osmanlı İmparatorluğu'nda neye Türklerin kabiliyetsizliğine veriliyor? Bizansta bir çok imparatorların yabancı unsurların yetişmiş olması, Bizans Rumlarının idare kabiliyetini haiz olmadığını mı ispat eder?..⁵

* * *

Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurmak için kendilerine lazım gelen kuvvetleri nereden bulduklarını göstermek itibarıyla, Fuad Köprülü'nün o asırlarda Türk Anadolu'daki dini ve sosyal hareketlere ait verdiği malumat'ta, yukarıda söylediğimiz gibi, çok kıymetlidir ve bu husustaki esas fikir şu şekilde hulasa edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmakta olduğu zamanda Anadolu'daki uç beylikleri, medeni bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslâm dünyasının her tarafından gelmiş her sınıftan ve meslekten adamlarla doludur. İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, orta ve şarkî Anadolu'dan gelmiş Selçukî ve İlhanî bürokrasisine mensup şahsiyetler, muhtelif tarikatlerin mümessilleri

İslâm Şövalye ve misyonierleri diyebileceğimiz dervişler. Bunlar arasında bilhassa, Aşık Paşazade tarihinde Gaziyânî Rum diğer tarihlerde Alpler (kahraman, muharip manasına) veya Alp Erenler namı altında zikredilen ve daha İslâmiyetten evvel bütün Türk dünyasında mevcut olan eski ve geniş bir teşkilata mensup Türk şövalyeleri mevcuttu. Filhakika; Osman Gazi'nin arkadaşlarından bir çocuğun un-

Eyüp. (Thomas Allom, Constantinople'dan)

vânî olan bu Alp tabiri dikkate şayandır. Bunlardan şehirlerde yerleşmiş ve İslâm dünyasına mensup bazı dini tarikatlerin tesiri altında kalmış olanların ise unvanı bilâhare "Gazi" ye tebdil edilmiş gözükmektedir. Yine aynı kitapta ismi geçen Ahıyanî Rum yani "abdal" ve "baba" isimini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabileleri arasında telkinatta bulunan ve umumiyetle Osmanlı Padişahlarıyla bütün harplere iştirak etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garip etvarlı⁶ dervişler bulunmakta idi.

Aşık Paşazade tarihini Bacıyanî Rum yani Anadolu kadınları dediği ve haklarında tafsilata malik olmadığı- mız teşkilat veya tarikatten sarfınazarla, diğerlerini ele alacak olursak, bunların her birinin Türk ve İslâm dünyasının her tarafında şubeleri olan ve bu günkü Komünist yahut farmasyon teşkilatına benzeyen teşkilatı bulunan tarikatler olduğunu görürüz. Kökleri bu suretle geniş Türk ve İslâm dünyasına yayılmış olan bu gibi teşkilat vasıtasıyla her tarafla temas halinde bulunan Osmanlıların ise, Osmanlılaşmış Rumların yardımına muhtaç olmadan daha evvelki emsali Türk imparatorlukları gibi büyük bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bu kuv-

vetlerden istifade etmiş ve kendilerine lazım gelen her türlü unsurları bulmuş olduklarına şüphe yoktur.

Burada, yalnız bazı büyük şehirlerde ve burjuvalar muhitinde değil, uç beyliklerindeki köylerde de bilhassa şubeleri olan Ahi teşkilatının Anadolu'daki faaliyetlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük rol oynamış olduğunu kaydetmek icap eder.⁷ Prof. Fuad Köprülü'ye göre; "Gazi" Osman'ın kayın pederi Şeyh Edebali ile silah arkadaşlarından birçoğunun hatta Orhan'ın kardeşi Alaeddin'in bu tarikata mensup bulunuşu, ilk piyade askeri üniformasının Ahi üniforması oluşu ve Yeniçeriler için ahi başlığının kabul edilmiş olması, bu bakımdan sn derecede manidardır.⁸

Bu mistik tarikat ve teşkilâtın ne büyük bir kuvvet temsil ettiğini, aralarına aldığı halk küresini muayyen sosyal nizamlar için nasıl harekete getirerek zamanlarının vakay'ında büyük roller oynamış olduklarını tarih esasen kaydetmektedir: Selçuk Devleti'nin en kuvvetli bir zamanında Babailerin Anadolu'daki bütün Türkmen aşiretlerini birden hareket getirmek suretiyle bu devletleri fena halde sarsmış oldukları malum bir hakikattir. Fütuhatı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkilatlı ve imanlı muharip temin etmekle kalmayıp, bu misyoner dervişlerin dini ve sosyal fikirler propagandasıyla da, halk kütleleri arasında çok faal bir maya gibi faaliyete geçerek, o memleketleri sosyal bünyesinde ve siyasi kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsait kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütühat işlerini kolaylaştırmakta amil oldukları da muhakkaktır. Rum ilinin İslâmlaşmasında bu misyoner derviş gruplarının oynadığı rol her halde büyüktür.⁹

Hatta daha ileri giderek bazı delillere göre diyebiliriz ki, Orta Zaman Hristiyan hukukiyatını karşı yeni bir sosyal nizam ve adalet telakkisi taşıyan ve esrarengiz bir din propagandası şekline bürünen misyoner Türk devrişlerini telkinatı ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha evvel manen fethetmiş bulunmaktadır. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu içinde çalışan kuvvetler böyle tevettürü yüksek derin ve uzak menbalardan gelmekte ve Hristiyan ve İslâm dünyaları gibi iki ayrı âlemin maddi ve manevi bütün kuvvetleriyle karşılaşması şeklinde tarihi işlemektedir.

Prof. Fuad Köprülü'nün, tetkikimizin muhtelif fasıllarında mevzuubahs toprak meseleleri münasebetile¹⁰ ve bazı yeni vesikaların yardımı ile işlemek fırsatını bulduğumuz ve etüdümüzün manasının anlaşılması için zaruri bir methal telakki ettiğimiz bazı esas fikirleri aşağı yukarı bunlardır. Bu fikirlerden hareketle, biz Osmanlı tarihinde İmparatorluğun teşekkülüyle beraber, içtimai bünyesinin kendisine mahsus hususi şeklini alması için uğuruluşu, hususunda iş başında çalışan demografik ve dini amilleri tespit etmeye çalışacağız. Kaldı ki, bu işi-

ne aynı fikirlerin kuvvetle ortaya koyduğu gibi, Türk tarihini bir muharebeler ve muahedeler tarihi, bir hanedan destanı olmaktan kurtararak hakiki bir izahını yapmak ve anlaşılmasını temin etmek için bu meseleleri vaz' ile hemen işe başlamak lazım gelmektedir. Bu sebeble, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş meselesinin daha iyi izah edebilmemize yarayacak olan böyle bir faraziye takviye edecek mahiyette gördüğümüz bazı vesikaları, çok hususi bir noktai nazardan yapmağı tecrübe ettiğimiz kısa izahlarla birlikte, okuyucularımıza arz edeceğiz.

KOLONİZATÖR TÜRK DERVİŞLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nu kuruluşu hadisesini, Anadolu'dan gelen bir muhacereti akvam; daha doğrusu Anadolu'da istikrarını bulamayan bir muhaceret akının ve toprağa yerleşmek üzere olan bir nevi muhacir göçebelerin temsil ettiği kudretin kendisine yer bulmak için önüne geçen siyasi hudutları yıkıp takatının yettiği bir yere, Tuna boylarına ve Arabistan çöllerinin içlerine kadar yayılması hadisesi gibi tetkik ve mütalaa etmek lazımgelceğini yukarıda söylemiştik. İmparatorluğun teşekkülünden evvel Anadolu'da büyük bir izdiham halinde tekasüf eden Orta Asya göçlerinin öteden beri bu istikametlerde yayılmağa namzet bir kudret temsil ettiklerini ve İlk Osmanlı padişahlarını imparatorluğun kurulması için lazımgelen askeri ve bu imparatorluğa bir Türk devleti damgasını vuran her nevi kuvveti bu büyük insan hazineleri içinde bulmuş olduklarını da görüyoruz.

Böyle bir imparatorluğun kurulması hadisesinin büyük mikyasta nüfus kitlelerini yer değiştirmesi nev'inden demografik yahut, "metanastasisques" hadiselerle aynı zamanda vukua gelmiş olduğunu göstermek için; istilalarla birlikte göçebe unsurların bu hareketi temin edecek bir şekilde kolaylıkla ve muvaffakiyetle ileri sürülmüş olmalarını, muhtelif mintikaların imar ve iskanı için kullanılan sürgün usullerini ve topraklandırma ve toprağa yerleştirme siyasetinin bu hususta oynadığı rolü de başka bir yerde izah edeceğiz¹¹. Biz şimdi ilk burada bu nüfuz hareketlerini ve büyük çapta kolonizasyon işinin şayanı dikkat tezhürlerinden birini gözden geçirelim:

Mevzuubahs etmek istediğimiz mesele; hali ve tenha yerlerde, boş topraklar üzerinde bu Orta Asyalı muhacirler tarafından kurulan bir nevi Türk manastırları, (co-uvent ermitage)'i olan zaviyelerle, yeni bir memlekete gelip yerleşen kolonizatör Türk dervişleridir. Dervişlerle tekkelerin son zamanlardaki soysuzlaşmış şekillerine ait taşıdığımız kanaatleri sarsacak mahiyette ve iddiaı olduğu kadar garip de gözükecek olan bu fikrimizi haklı gösterecek bazı vesikaları bu tetkikimizde zikredilecek vaziyette olduğumuzu zannediyoruz. Meselenin bu suretle izah edilmesi matlup bir takım vakıalar şeklinde

Gazi Ali Paşa Türbe ve Camii, Babadağ (1620)

hazırlanıp bahse mevzu edilmesi ise, bizim tetkikimizin yeniliklerinden bir olacaktır.

Filhakika, Prof. Fuad Köprülü'nün telkinlerine istinaden¹² Müslüman mistik tarikatlerinin teşekkülünde Türk Moğol Şamanizmin tesirleri olduğunu ve binnetice Orta Asya'dan gelen akınlarla birlikte Anadolu'ya yeni bir takım dini cereyanların sokulmuş olduğunu kaydedebiliriz. İşte bizim burada mevzuubahs etmek istediğimiz dervişler, kendileriyle beraber memleketlerinin örf ve adetlerini, dini adab ve erkanını da beraber getiren insanlardır ki bunların içinde Türk İslâm memleketlerinden Anadolu'ya doğru mevcudiyetini kayıt ve işaret ettiğimiz muhaceret akınını sevk ve idare etmiş müteşebbis kabile reisleri, bu istilanın öncüsü olmuş kolonlar, gelip yerleştikleri yerlerde hanedan tesis etmiş soy ve mevki sahibi mühim şahsiyetler vardır. Bu dervişlerin nazarı dikkati celp eden din ve cihan telakkileri, daha eski Türk memleketlerinden gelen muhacir kitlelerin getirdiği din ve cihan telakkilerinin aynı olduğu gibi, müridleri de ekseriya kendi aile ve soyları azasıdır. Bu sebebledir ki bu unsurlar sayesinde Anadolu ayrı bir teşkilat ve an'anelere sahip insan yığınlarıyla beraber, onların getirdiği dini ve mistik cereyanların da kaynaşmasına bir sahne teşkil etmekte idi. Bu sıralarda karşımıza çıkan şayanı dikkat şahsiyetlerin haklarında bilahare uydurulmuş menakibede umumiyetle kabul edildiği gibi derviş, tarikat müessisi ve keramet sahibi insanlar gibi tasvir edilmiş olmalarına rağmen; maşeri psikolojinin malum kanunlarına uyararak kendilerini ihata eden bu dini halenin hakiki manasını keşfetmek güç değildir.

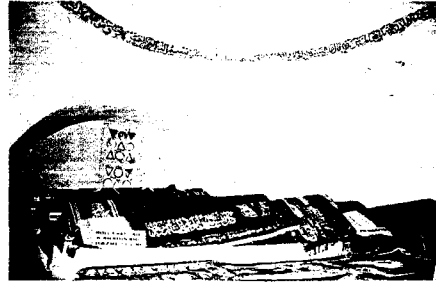
Onlar yeni bir dünyaya, yani diğer bir Amerika'ya gelip yerleşen halk yığınları için, içtimai ve siyasi büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu hengameli devirde halkın içinden yetişmiş mümessil şahsiyetlerdir ve bu itibarla onları son zamanın dilenci dervişlerinden dikkatle ayırmak lazım gelir.¹³ Bittabi biz burada ne Anadolu din tarihinden ne de muhtelif tarikatlerin birbirine benzeyen ve benzemeyen taraflarından bahsetmek niyetinde değiliz. Dervişlerle ve zaviyelerle alakamız, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinin anlaşılması için üzerinde ısrarla durduğumuz bu garbe doğru akın içinde bize birer mümessil ve öncü gibi gözükmelerinden ileri gelmektedir. Birçok köylere ismini veren, elinin emeği ve alnının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler ve daima garbe doğru Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zaviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler, bizim alakamızı celp etmek için bir çok vasıfları haizdirler. Hele onların daha fazla varı göçebe Türkmenler arasında telkinatta bulunuşu, köylerde yaşayışı,

toprak işleriyle meşgul gözükmesi ve benimsemek için dağdan ve bayırdan toprak açması bu alakayı şiddetlen-dirmektedir. Filhakika, bilahare tanıyacağımız dervişlerin şehirlerdeki tekkelerde ayin ve ibadetle meşgul olan ve sadaka ile geçinen mümesillerinin aksine olarak mütemadiyen kırlara, boş topraklar üzerine yerleşen ve henüz bir devlet memur ve aylıkcısı şekline girmemiş olan bu dervişlerin hayatı ve onları oralara iten kuvvetlerin manası anlaşılmağa layıktır.

* * *

BAZI TARİHİ SİMLAR

Bu suretle, muhtelif memleketlerden gelmiş muhtelif insanların ve onların temsil ettikleri telakkilerin kaynaştığı Osmanlı İmparatorluğu; o zamanki Türk İslâm âlemi içinde yeni bir dünya, bir başka Amerika teşkil ettikten sonra, her türlü yeniliklere sahne yeni bir hayatın hazırladığı yeni bir âlem haline girmiş bulunuyordu.

Bilecik. Şeyh Edebalı Türbesi içi. (Hakkı Acun Arşivi)

Dünyanın her tarafından gelmiş insan ve malzeme kuvveti onun zamanın cihanşümül bir Türk ve İslâm dünyası imparatorluğu olarak kurulmasına hizmet ediyordu. İmparatorluğun kuvvetini aldığı menbaların çokluğu ve bu nevi kozmopolitliği, kuruluş devirlerinde bu devletin kurucuları yanında toplanmış olan şahsiyetlerin muhtelif cereyanların

mümessili olan muhtelif menşeli kimselerden teşekkül etmesiyle sabittir. Bu suretle bu şahsiyetlerin kimler olduğunu respite çalışmak bu adamların şahsiyetinde imparatorluğun kurulması için iş başında olan kuvvetleri çalışırken görmek demek oluyor. bu bakımdan isimleri bir tesadüf gibi tarihlere geçmiş olan bazı şahsiyetler ve onlar hesabına imal edilmiş olan pek saf ve pek basit gözüken menalop, bize tetkikatımızın istikbali için geniş ufuklar açan kıymetli görüşler ilham edecek vaziyette bulunmaktadırlar.

Filhakika, Osman Gazi'nin silah arkadaşları kimlerdir, kimlerle konuşmuş ve kimlerin yardımını ve hayırdasını istemiştir. Bu hususta elimizde mevcut kayıtlar, umumiyetle zannedildiğinden çok daha manidardır. Bu kayıtlara dair fikir vermek için bazı tarihçilerin Osman Gaziye diğerlerinin ise babası Ertoğrula gördükleri meşhur "rüya" hikayesini ele alalım:¹⁴

I. "Ertoğrul hal-i hayatdayken bir gice düş gördü. bir aceb vakia görüb ol vaki'adan uyanıb bu düşü fikir iderek, Allah'ı zikr iderek durdu, sabah namazını kıldı. suret değişdirüb doğru Konya'ya vardı, anda bir muabir bir kişi vardı adına Abdülaziz dirlerdi... amma bazılar didiler kim bu düşü tabir iden bir aziki şeyh idi..." (Gi-ese'nin neşrettiği Tarihi Al-i Osman Sf. 11).

Babinger'in neşrettiği Uruc Bey tarihinde ise, Ertoğrul'un gördüğü rüyayı tabir eden şeyh, Konya'da otu-

ran ve sultan Alaüddin'in dahi itikat ettiği meşhur ve zengin bir şahsiyetti. Yukarıdaki kayıta ismi geçen Abdülaziz'i ise, sultan Alaüddin'in veziridir. Sultan Osman Konya sultanının askerleriyle birlikte İstanbul tekfuruna karşı yaptığı bir mücadeleyi müteakip, ganiminden ösrünü çıkarub konyasultanına göndermesi üzerine, sultan tarafından kendisine gönderilen sancak ve saire ile birlikte şeyh Edebalı'nın kızını da getiren işte bu vezirdir. Aşağıya dercettiğimiz kayıttan anlaşılacağı vejhile, Osman Gazi'ye bu kızı ne için alması lazım geldiğini izah ederken, babası Ertoğrul'un gördüğü rüyadan şu şekilde bahsetmektedir:

II. "Ey oğul atan Ertoğrul gördüğü düş buydıkım, Şeyh Edebalı ol düşü tabir etmişti...

Atına sivar olup doğru Konya'ya vardı. Meğer Konya'da bir mu'abbir mu'teber kişi vardı, Şeyh Edebalı dirlerdi. Sahib-i kemal idi. İlm-i rüyayı hub bilürdi. Karameti zahir olmuş kişidi, dünyası çoğdı. Ol vilayet'de meşhurdı, sultan Alaüddin dahi ana itikat etmişti...

Şeyh ayıtdı, ya yiğit düşünin tabiri budur kim bir oğlun ola, adı Osman ola ve benim dahi bir kızım ola Rabia (diğer tarihler de Balahun Malhum) adlu, benim kızımı senin oğlun Osman'a vireler..." (Sf. 8).

İlk Osmanlı padişahının bu surette akrabalık münasebetleri tesis ettiğini gördüğümüz bu şeyh Edebalı kimdir ve böyle nüfuzlu bir adamla bir nevi siyasi anlaşmayı tahakkuk ettiren bu izdivaç ne gibi şartlar altında yapılmış ve neticesi ne olmuştur? Diğer tarihler de, rüyayı gören şahsın Ertoğrul değil Osman Gazi olduğunu ve şeyh Edebalı'nın davarı, nimeti çok, misafirhanesi daima dolup boşalan zengin ve halk üzerinde nüfuzlu bir şeyh olduğunu ve Osman Gazi'nin bu şeyhe sık sık misafir olduğunu kaydetmektedirler. Rüyada bu şeyhin kuşğından çıkan bir ay Osman'ın koynuna girmekte ve oradan gölgesi bütün âlemi tutan bir ağaç halinde yükselmekte olduğuna göre rüyayı gören şahsın bu şeyh ile tanışık olması ve gölgesi âlemi tutan bir ağaç hayaline sahip olacak kadar siyasi emeller besleyecek vaziyette bulunması; rüyayı tabir eden şeyhin de hiç olmazsa, böyle bir rüyanın ifade ettiği fikrin tahakkukunu mümkün telakki edecek kadar hadistan bu hususta hazırlamakta olduğuna dair bir seziş ve tecrübeyle sahip olunuşu hakikaten manalıdır. Bu nevi rüyaların Osmanlılardan evvel diğer hanedan müessislerine de gördürülmüş olması, bu nevi hikâyelerin alelade bir masal ve fantazi olduğunu kabul ettirse bile, bu rüya hikâyesi münasebetiyle Osmanogullarının böyle bir şeyhle sıkı münasebetlerini öğrenmekte ve şeyhin kızile mevzuubahs olan bu evlenme hikâyesini hakikaten manidar bulmaktayız. Şu halde yalnız bu bakımdan, yani tarihi folklor da malum bir mevzuu işlemek için o cemiyetten alınan motifler dolayısıyla, hadisenin hakikatte ne şekil-

de cereyan etmiş olduğunu bize tasavvur etmek için lazımgelen malzemeyi temin edecek olan hikâyeyi muhtelif menbalardan takip edelim:

III. "Meğer Osman'ın halkı arasında bir aziz şeyh vardı. Adına Edebalı dirlerdi ve dünyası bi nihaye idi. amma dervişsiyretin dutardı. Hatta derviş diyü lakap iderlerdi. Bir zaviye yapup ayende ve revendeye hizmet iderdi. Kâh kâh Osman onun zaviyesine misafir olurdu." (Neşri Tarihi, Yp. 24, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'ndeki nüsha).

IV. "...kendülerin arasında bir aziz şeyh vardı, hayli kerameti zahir olmuştu ve cemi halkın mutemedi idi. ve illa dervişlik batınında idi, dünyası nimeti ve davarı çoktu ve sahib-i چراغ ve âlemde, daim misafirhanesi hali olmazdı ve Osman Gazi kim bu dervişe konuk olurdu..." (Âşık Paşazade Tarihi, İstanbul basımı Sf. 6.).

Görülüyor ki bu şeyh "dünyası" ve davarı çok olan bir adamdı, bütün zevahir onun mali kudretinin ve siyasi nüfuzunun büyük olduğunu gösterir. Misafirhanesi hiç bir zaman boş kalmamaktadır. Bununla beraber. Aşık Paşazadeye göre, bütün bu âmetlerle beraber, bu meşhur adam bir dervişti de.

Bu nüfuzlu şeyh ile Osman Gazi'nin münasebetleri meselesi, Osman Gazi'ye verilen bu müjde ve mevzuubahs münasebetlerin temin ettiği yardım mukabilinde, kendisi Padişah olduğu takdirde gerek bu şeyhe ve gerekse müritlerine yani bütün zümreye ve teşkilata bir şey vadetmesi mevzuubahs edilince, hakikî ve siyasi anlaşma şeklini almaktadır. Filhakika, Neşri'nin Şeyh Edebalı'nın oğlu Mehmet Paşadan naklettiklerine göre, bu şeyh ve müritlerinin Osmanlı memleketlerinde işgal ettikleri mevkie bakılırsa, bu sıkı münasebet ve kız alma hikâyesinin hakikatte müteakib bir anlaşmadan ibaret olduğu meydana çıkmaktadır:

V. "Çünkü şeyh, Osmanın düşünüyü böyle tabir etdi, derviş Durgud adlı şeyhin bir müridi vardı, anda hazırıdı, ayıtdı: Ya Osman! Sana Padişahlık virildi, bize şükran ne virirsin, didi. Osman'ayıtdı, sana bir şehir vireyin, derviş ayıtdı, Şol köy-ceğize dahi razıyım, dedi ve bana mektub vir, didi.

Osman ayıtdı, ben yazı yazmak bilmezim, işte bir maşraba ve bir kılıcım var sana vireyin, ta ki sana nişan olub anları evladım gördükde ibka edeler. Ol maşraba ve ol kılıç anlarda nişan kaldı. Ve şimdi dahi padişah olanlar anı görüb ziyaret idüb ol dervişin evladına in'amlar ve ihsanlar ideler. Ve bu Edebalı de didiğimiz şeyh yüz yirmi yaşında vefat itdi. Ömründe, hemen iki hatun aldı, birin cıvanlıkda ve birin pirlide. Evvelki hatunun kızın Osman Gazi'ye virdi, sonraki hatunı Taceddin kürt kızı idi. Hayreddin Paşa ile bacanaklar idi ve bu münasebet ve bu menakıb Edebalı oğlu Mehmed Paşadan naklolundu." (Neşri Tarihi. Yp. 24).

Sufi Türk

Aynı mesele hakkında tafsilat Âşık Paşazade Tarihinde (İstanbul tab'ı) 60. sayfasındada mevcuttur. Fakat mevzuubahs tarihe göre, şeyh Edebalı'nın müridi olan ve Osman'a "bize bir kâğıt vir imdi" diyen ve atasından kalmış bir kılıcı nişan olarak alı koyan Şeyh Durgud adlı derviş değil, Kumral Dededir¹⁵ ve bu defa kendisine bir şehir vadedilmiş gözükmektedir. Burada Ertogrul Bey'e ait olarak gösterilen kılıç, dervişin elinden köyünün gelecek padişahlar tarafından geri alınmaması için verilmiştir. Her ne kadar bu iki tarihte görülen isim farkları, aynı vak'anın iki anlatış tarzına ait gibi görünüyorsa da, Osman'ın bu tarikattan birçok dervişe yardım mukabilinde sadece bir köy değil belki birçok köy ve kasabalar vadetmiş olmasını da hatırlatabilir. Osman'ın mezkur birçok dervişlere yazılı nişan yerine kılıç veriş i ise zikri geçen tarihçilerin izah etmek istediği gibi, Osman'ın yazı bilmemesine değil, belki henüz resmen nişan vermek salahiyetine sahip olmayışı veya sıkışık vaziyette bu tarikatın dervişlerine yazılı bir kâğıttan çok daha kıymetli ve kendisinden sonra gelecek evlâtları üzerinde de müessir olacak bir ata kılıcı vermeğe mecbur edilmesiyle, yahut da kendisinin her türlü şüpheyi izale edecek bir garanti vermek istemesiyle izah edilmelidir. Yoksa Osman Gazi'nin muhitinde herhangi bir senedi veya nişanı hazırlıyacak kimselerin mevcut bulunub bulunmadığından şüphe etmek caiz değildir. Ehemmiyeti-ne binaen Âşık Paşazade Tarih'in verdiği malumatı da aşağıya dercedelim:

VI. "Şeyh Edebalı kim Osman Gazi'nin düşüni tabir eyledi ve padişahlığı kendüye ve neseb ve nesline muştuladı. Yanında şeyhin bir müridi vardı "Kumral Dede" dirlerdi, ol derviş ayıdır: Ey Osman, sana Padişahlık virildi, bize daha şükran, didi, Osman Gazi ayıdır: Her ne vakit kim Padişah olam, sana bir şehir vi-reyin, didid. Derviş ider, bize bir kâğıt vir imdi, dir. Osman Gazi ayırdı ben kâğıd yazmak bilir miyim ki ben-den kâğıd istersin, didi. Amma atamdan bir kılıç kalmışdır sende dursun, nişan. Beni Allahü Teala Padişahlığa ırgürürse benim neslim ol kılıcı göreler, köyünün almayalar, deyü virdi. Şimdi dahi ol kılıç Kumral dede neslindedir. Al-i Osman'dan her kim ki Padişah olsa ol kılıcı ziyaret iderler." (Sf. 6).

Aşağıya dercettiğimiz kayıttan da Şeyh Edebalı'nın nüfuzlu bir Ahi Şefi bulunduğu, kardeşinin de bir Ahi olduğu anlaşılmaktadır. Filhakika Bursa fethinde Orhan'a yoldaşlık eden ahi Hüseyin, mevzuubahs Şeyh Edebalı'nın kardeşi Ahi Şemseddin oğlu idi:

VII. "Orhan Bursa fethine giderken babasının önün-de "yer öpüp itaat gösterdi. Ve yine Köse Mihali ve torgut Alpı Orhan Gazi'ye yoldaş koşdu. Ve anda bir aziz vardı ana Şeyh Mahmud dirler idi. Anunla Edebalı didikleri azinin bir karındaşı var idi. Ahi Şemseddin dirler

idi. Anın oğlu Ahi Hüseyinin Orhan Gazi atasından isteyüp Osman Gazi dahi virdi ve bilece gönderdi." (Neşri Tarihi, Sf. 38).

Baş tarafta, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesini tetkik ederken, Prof. Fuad Köprülü'nün o zamanlar Anadolu'da kuvvetli bir teşkilat halinde mevcut olan bu ahi zümrelerine mensup şahsiyetlerin bu devletin kuruluşunda büyük bir rol oynadıklarına ait fikirlerinin hulasasını kaydetmiştik.¹⁶ Bu neviden dini teşkilat, mevcut delailden anlaşıldığına göre diğer Anadolu Beyliklerinin teşekkülünde de büyük bir rol oynamıştır. Anadolu'da, Osmanlılardan evvel teşekkül etmiş olan diğer beyliklerin de Osmanlılar gibi muhtelif tarihlerde Anadolu'ya gelen veya nakledilen Oğuz yani Türkmen boylarının Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirilmesi neticesi meydana geldiği düşünülecek olursa, Türkmen kabileleri arasında yayılmış olan dini tarikatlerin ve bu tarikatleri temsil eden şahısların nüfuzu kendiliğinden meydana çıkar.

Selçuk Devleti'nin sarsılmasında bu Türkmen kabilelerine istinat eden Babailerin isyan ve propagandalarının tesiri olduğu gibi, aynı Babai şeflerinin Ertogrul ve Osman Gazi zamanında faaliyetinde bulundukları ve Karamanoğullarının da müstakil bir devlet kurmasından Babailiğin ve Babai şeflerinin büyük bir rol oynamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu mühim meselelerin tafsilatıyla tetkikinin yapacak ve bu hususta kat'i bir fikir beyan edecek vaziyette bulunmamakla beraber; biraz ilerde toprak mülklerinin ve vakıflarını tetkik edeceğimiz dervişlerin hakiki şahsiyetleri hakkında bir fikir edinebilmek için, esasen herkes tarafından bilenen bazı kayıtları burada zikretmeği mü-nasip görmekeyiz:

VIII. "Alaüddin vefat itdi. Hicretin 659'unda oğlu sultan Gıyas tahtına geçüb padişah oldu, hükmü hükümet itdi. Amma zulüm itmeğe başladı. Meğer ol zaman-da bir şeyh vardı, adına Baba İlyas dirlerdi. Acemden gelmişdi. Sultan Alaüddin zamanında gelüb Amasya nahiyesinde Çat dirler bir kasabada karar itmişdi. Hazreti Mevlana Celaleddin dahı ol vakitte Konya'da olurdu. Ol zamanda çok ulular ve şeyhler vardı. Zira Sultan Alaüddin şeyhlere muhib olduğu için kamu onun memleketine gelmişlerdi...

Sultan Alaüddin vefat idüb oğlu Gıyasüddin kim tahta geçdi idi çok zulümler itmeğe başladı akibet bir sebep ucundan Baba İlyas'dan havf idüb leşker gönderdi. Babailerleri kılıçtan geçürdü. Anun dahı başka bir hikayesi vardır, Âşık Paşa oğlu Elvan Çelebi menakbnde malum itmişdir.

Karaman iline evvel Yunan dirlerdi, Karaman dinmesine sebep anun çün bu hikayeti getürdük: Bir gice

Macaristan-Peç, İdris Baba Türbesi (1591)

nâgâhsultan Gıyâsüddin Padişahı kulları tepelediler, oğlu ve kızı memleket hali kaldı. Babaîlerden Muhlis Paşa bir sebeple Padişah oldu. Babaîleri kıranlardan intikam alub ol leşkerden kim varsa hep kılıçdan geçürdi, kırk gün beylik itdi. Bazılar altı ay beylik itdi didi. Andan sonra Babaîlerden Halife Göre Kadı, baba İlyas zamanında üç ile (üç yıla) Halife olmuşdu. Meğer ol Göre Kadının beş yaşında bir oğlu kalmışdı, adına Karaman dirlerdi. Muhlis Paşa ol oğlanı getirüb tahta geçürdi, Padişah eyledi, Nefes idüb itdi ki, bu nesil bu vilayeti duta, Padişah ola, didi, Karaman vilayetine. Karaman didiklerine sebep budur.” (Uruç Bey, *Tevarih-i Al-i Osman*, Sf. 11. Babinger Tab'ı 1925).

IX. “Ertoğrul zamanında Baba İlyas divane vardı. Rum'a Ertoğrulla bile gelmişlerdi ve Koçum Seydi vardı. Baba İlyas'ın Halifesi idi, bunların kerametleri zahir olmuş duaları makbul azizlerdi.”

“Osman Gazi zamanında ulemadan “Tursun Fakih vardı ve fukaradan Baba Muhlis ve Osman Gazi'nin kayın atası Edebalı vardı, bunlar duaları makbul azizlerdi.” (17) (Âşık Paşazade Tarihi Sf. 199).

X. “Murad Hudavendigar zamanında “dirler ki ol vakit Kala-i Ankara ahiler elinde idi. Sultan Murad Han Gazi yakın geliyecek Ahiler istikbal idüb kala'yı teslim etdiler. Çünkü Sultan Murad Han Gazi şehre girdi, üzerine akçeler nisar ittiler, kullar ol akçeyi yağma itdiler.” (Neşri Tarihi, Yp. 55).

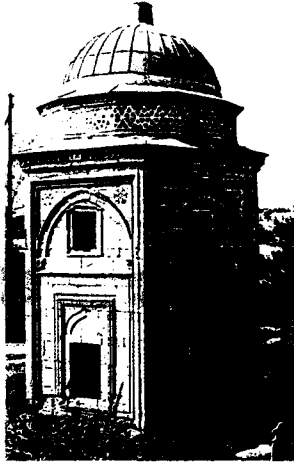
Ahilikte Babailiğin ve burada muhtelif mümessillerinin isimleri zikrettiğimiz muhtelif tarikatların yekdigirleriyle olan münasebetini tayin edememekle beraber, bu tarikatlar mümessillerinin Türkmen kabileleri üzerinde telkinatta bulunduğu, Türkmenlerle birlikte onları temsil eden bu dervişlerin ve tarikatların da Orta Asya'dan gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Diğer tarikatlar gibi Ahiliğin de yalnız şehirlerdeki Burjuva sınıflarına has bir teşkilat, mesleki zümrelere ait teşekküller olmadığı ve birçok Ahi rüesasının köylerde yerleşmiş olduğu da nazarı dikkati celp etmektedir. Ve biz burada henüz layıkıyla tenvir edilmemiş olan bu meselelerin üzerinden atlayarak, gerek Ahileri gerek diğer tarikat müessirlerinin köylerdeki faaliyetleriyle, bilhassa köylerde tesis ettikleri zaviyeler ile, memleketin imar ve iskanı ile dini propaganda işlerini yaptıkları yardım bakımından ve tamamen hususi bir zaviyeden tertik edeceğiz. Anadolu'da dinlerin tarihi, şehirlerin ve şehre ait teşekküllerin tarihi bizim mevzuumuzdan hariçtir.¹⁸ Bununla beraber, bu hususta daha fazla malumata sahip olmak bizim işimizi de çok kolaylaştırabilirdi.

* * *

Buraya kadar Osmanoğullarının bir devlet kurmak teşebbüslerinde ilk günden itibaren esasen gözükken

bazı şahsiyetlerin ve onlar vasıtasıyla birtakım dini ve siyasi teşekküllerin yardımından istifade etmiş olduklarını ve bu yardımları daima kendilerine birtakım arazinin mülkiyet haklarının veya sadece toprağın temin ettiği menafinin terki şeklinde mükafatlandırılmış olduklarını görmeğe alıştık. Bundan sonra, bu hususu daha fazla derinleştirerek, aynı meselenin tenvir edilmesine yardım etmeğe çalışalım. Bu hususta Osman Gazi'nin kayın atası Şeyh Edebalı ve müritlerine Osman Gazi'nin daha padişah olmadan vadettiği köyler ve ellerine verilen nişanlardan sonra; aynı şekilde Anadolu'da son zamanların siyasi vekayinde büyük bir rolleri olan tarikatlar mümessillerinden birine, Bursa'da türbesi olan Geyikli Baba'ya verilen araziden bahsedelim:

Yukarıda mevzuubahs ettiğimiz gibi, Osmanogulları ile beraber, bir çok şeyhler gelip Anadolu'nun garp taraflarında yerleşmişlerdi. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle birlikte, memleket açmak ve fütuhat yapmakla meşgul bulundukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşmişler ve oralarda müritleriyle beraber ziraatla ve hayvan yetiştirmekle, meşgul olmuşlardı. Filhakika, o zamanlar bu şayanı dikkat dini cemaatlara hemen her tarafta tesadüf edilmekte idi. Onların, tercihan boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline giriyordu. Bu zaviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, onların hareketini kolaylaştıran sebeplerden biri oluyordu. Aşağıdaki kayıt bu noktayı göstermektedir:

Üsküp, İshak Bey Türbesi (1438-39)

XI. Göynük ve Taraklu, hazırlanan bir akında “Osman Gazi Köse Mihal'ın bu vech tedbirini savab bilüb guzadı cemidüb gelüb Beş taş (Beşiktaş) zaviyesine konub şeyhine Sakari suyunun geçidin sordular, şeyh ayıtdı...” (Neşri, 26) (Âşık Paşazade, 12).

Bursa'nın fethini müteakib, Evliya Çelebinin kaydettiği gibi,¹⁹ Belh, Buhara ve Horasan taraflarından nice erenlerin gelip tavattun etmesi de manidardı. Ve esasen, Bursa'da türbesi olanlardan Şeyh Abdal Murad “Horasan erenlerinden olub Bursa fethinde bulunmuşdur”. Şeyh Abdal Musa Yesevi fukarasındandır. Ve Hacı Bektaş ile Rum'a gelmiştir. Emir sultan Hüseyini nesebedir. Buharada doğmuş büyülmüştür.” Şeyh Geyikli Baba Sultan da fukarayı Yeseviyedendir. Konya'da, bazı aşiretler arasında “Geyiklü Baba dervişleri”nin bulunduğu nazaran, bu taraflardan gelmiş bir Türkmen kabilesine mensup olması lazım gelen Geyikli Baba'nın Bursa'nın fethini müteakip Orhan Gazi ile münasebetlerine ait aşağıdaki fıkra da, naklettiği menakıby işleyen motifler bakımından, dikkate şayandır. Bu kayıttan anladığımıza göre, bu sıralarda İnegöl civarında ve Keşiş Dağı yanında gelip yerleşen dervişler “bir nice”dir ve bu dervişler

tercihan kırlara ve köyler civarına yerleşmişlerdir. Bunlar, Baba İlyas müridlerinden ve Seyyid Ebu elvan tarikatindendirler. Az çok kendi âlemlerinde kendi kuvvetlerinden emin, çekingen bir halde yaşamakta ve zamanın Padişahının hareketini uzaktan takip etmektedirler. Aşağıdaki kayıta görüldüğü üzere Geyikli Baba'nın kendisiyle o kadar görüşmek isteyen Sultan Orhan'a karşı istignası, günün birinde Bursa'ya çıkageldiği zaman hediye olarak bir ağaç getirip dikmesi de manidardır. Kendisini mekanında ziyaret eden Padişahın verdiği kıymetli eşyayı red ile dervişin "şol karşuda duran tepcikden beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun" şeklinde arazi temlik edilmesini teklif etmesi ve padişahın gerek kendi nefesine ve gerek nesline bu dervişlerin makbul dualarının temin etmiş olmak hususunda gösterdiği alaka da ayrıca kayda değer:

XII. "Hikâyet-i Geyikli Baba Hazretleri: Rivayet olunur ki, çünkü sultan Orhan Gazi Bursa'ya geldi, Bursada bir imaret yabdırub dervişleri teftiş itmeğe başladı. İnegöl yöresinde Keşiş Dağı yanında bir nice dervişler gelüb karar itmişlerdi. Amma içlerinde bir derviş vardı, dağda geyikcikler ile bile yürürdü. Turgut Alp ana gayet muhabbet itmişdi, dayım anınla musahabet iderdi. Turgut Alp ol vakit gayet pîr olmuşdu. Sultan Orhan Gazinin dervişleri teftiş ittüğün işidub adem gönderüb ayırdı: Benim köylerim dayiresinde bir nice dervişler gelüb tavattun itmişlerdir, içlerinde bir derviş vardır, geyikcikler ile musahabet ider, hiçbir hayvan ondan kaçmaz, haylı kimesnedir. Deyü haber gönderdi. Sultan Orhan Gazi işidub kimün müridlerindendir sorun diyüb yine kendüden istifsar idiler. Andan derviş ayırdı: Baba İlyas müridlerindendir sorun diyüb yine kendüden istifsar idiler. Andan derviş ayırdı: Baba İlyas müridlerindendir ve Seyyid Ebu Elvan tarikatindeyin. Dedi. Gelüb Sultan Orhan Gazi'ye didiler, adem gönderüb varın ol derviş bunda getirün didi. Varub derviş da'vet idiler. Gelmedi, ayırdı: Zinhar Orhan dahi bunda gelüb beni günaha koymasın. Bu haberi Sultan Orhan Gazi'ye didiler. Yine adem gönderüb ayırdı bizim hazretimiz ile didar görüşmek gayet muradımızdır, niçün gelmezsiniz veya niçün bizi anda varmağa komazsınız didi. Derviş yine cevap virdi ki dervişler gözcü olur dua iderüz, deyüb bunun üzerine birkaç gün geçdi. Bir gün ol derviş bir Kavak ağacını omuzuna koyub getirüb Bursa hisarında Bey sarayı havlusun kapusunun iç yanında bu kavağı dikmeğe başladı. Tiz Sultan Orhan Gazi'ye haber verdiler ol derviş bir kavak ağacı getürmüş dikeyordu. Sultan Orhan Gazi dahi sormadan derviş haber virdi kim bizim teberükümüş oldukca budur. Amma dervişlerin duası sana ve senün nesline makbülüdür, deyüb hemandem dua idüb ve durmayub yine dönüb gitti. Ol kavak ağacının şimdi eseri vardır, saray kapusunun iç yanındadır, gayet

Türkler, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

yoğun ve büyük ağaç olmuştur, padişahımızı ol ağaca timar idüb daima kurucanın giderirler. Sonra Sultan Orhan Gazi dahi ol dervişin mekanına varub bir vafir eşya virmek muradidüb derviş ayırdı.

Ey Han bu mülk ve mali hudayı mütte'al ehline verir biz bunların ehli değiliz, yine mal sizlere layıktır, didi. Sultan Orhan Gazi ibram idüb ayırdı: Derviş elbetde sözü kabul eyle, didi. Derviş ayırdı, padişahım senin sözün sınmasun şol karşuda duran depecikden beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun, didi. Sultan Orhan Gazi kabül idüb dervişin yine hayır duasın alub gitdi. Sonra ol derviş vefat edicek Sultan Orhan Gazi üzerine türbe yapub yanına bir tekye ve bir cami dahi yapdı. Şimdiki halde anda beş vakitte dua olunub ihya olunmuştur. Geyikli Baba zaviyesi dirler." (Neşri, Yp. 50) (Âşık Paşazadeye de bak, Sf. 46).

Bursa, Abdal Mehmed Cemii dış son cemaat

Askeri istilalarla birlikte, ilerde tetkik edeceğimiz bir şekilde, birçok aşiretlerin veya köylü ve asker halkın kendiliğinden gelüb yerleşmesi ile veyahut mecburi iskan ve sürgünlerle birlikte gelen ve aynı cereyanın bir başka şekildeki ifadesi olarak derviş sıfatlı insanların az çok bir teşkilatın tabi akınları, boş yerlere gelip yerleşmeleri ve orada bir nevi Türk uzletgah ve manastırları (couvent ermitage) tesis ettikleri ve oralarını yavaş yavaş bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi halinde teşkilatlandırıldıkları görülmektedir. Bidayette Türk nüfusunun mütemadiyen garbe doğru taşınmasının o kadar tabii bir tezahürü olan bu teşekküller, Anadolu içinde bu taşın yayılmanın bütün merhalelerini tespit etmeğe hizmet edecek vaziyette adım adım ilerlemişlerdir. O kadar ki bu kolonizastör Türk dervişlerine ve onları köylerde tesis ettikleri zaviyelere, Türk istilası ile birlikte ilerleyen bir şekilde, bütün Anadolu'da tesadüf edilmektedir. Aynı muhacir akını garbe doğru taşıtıkça bu akının öncüleri olan dervişler ve onların kurdukları ma'mureler (zaviyeler) garbe doğru ilerlemiş ve çoğalmıştır. Bu yayılış hakkında oldukça tam bir fikir vermeğe yardım edecek birçok kayıtları ihtiva'emesi, tetkikimiz için iddia edebileceğimiz kıymetli noktalardan birini temin etmektedir. Türk tarihi için bu kadar büyük ve ehemmiyetli bir meselenin halli için bundan böyle girişilecek mesainin kıymetli yardımcılarından biri gibi telakki edebileceğimiz bu kayıtları ne şekilde anlamak lazım geleceğine ait burada verdiğimiz izahat ise, ancak bir "deneme" mahiyetindedir.²⁰

* * *

Bu kayıtlara göre, bidayette ve asliyet halinde bu şekilde kendiliğinden bir kolonizasyon hareketin temsil eden bu zaviyelerin müessisliği ve şeyhliği vazifesi, yavaş yavaş devlet teşekkül ettikçe, bir me'muriyet şekline girmiş ve nihayet bu devlet müesseseleri de soysuzlaşarak

bir nevi tufeyliliğe (parasitisme) müncer olmuşlardır. O kadar ki, son devirlerin dilenci dervişleri ve tenbelhane haline inkılab etmiş tekke ve türbelerile mevzuubahs ettiğimiz müesseseler arasında hiçbir münasebet kalmamıştır.

Bittabi Osmanlı İmparatorluğu teşekkül edeceği devirlerde Anadolu'ya doğru yapılmış olduğunu gördüğümüz bu derviş akını ve bu dervişlerin köylerde yerleşerek toprak işleri ve din propagandası ile meşgul olmaları hareketi ve zamanın beylerini bu gibi kolonizator dervişlere birtakım muafiyetler, haklar ve topraklar bahşetmek suretile onların kendi memleketlerine yerleşmelerine temine çalışmaları, Anadolu istila ve iskanları kadar eskidir ve bu istilaların şiddidiyle mütenasib bir şekilde kuvvet ve ehemmiyet kazanmakta bulunmuştur. Bu itibarla, Osmanlıları beyliğinin kuvveti gün geçtikçe artmakta olduğu sıralarda bu teşkilatın Anadolu'da ancak öteden beri mevcut cereyanları temadi ettirdiğini ve belki ancak son siyasi hareketler dolayısıyla daha fazla bir hareket ve faaliyete meydan vermiş olduğunu kaydedebiliriz. Nitekim; terkikimizin kayıtlar kısmında görebileceğimiz, 24, 25, 26, 28, 29 ve 217 numaralı kayıtlara göre Anadolu'da tesadüf edilen zaviyelerin çoğunun Osmanlılardan evvelki beyliklerin himaye ve nişanlarıyla kurulmuş Ahi zaviyeleri olması lazımgelir.

Bu ahiler ve şeyhler, biraz sonra Osmanlıları zamanında olduğu gibi, bu devirlerde mevcut hak ve imtiyazlarının "ayende ve revendeye" hizmet etmek mukabilinde almışlardır (216, 73, 77, 78).²¹ Hatta bazıları "bu yerlerin kafirin kovub gelüb" oralarda yerleşmişlerdir (82, 91). Aynı şekilde, mesela; Ahi Mahmud Aydın taraflarında İsa Bey nişanile birtakım araziye mülkiyet üzere tasarruf etmekte idi. (96). Bu gibi eski devirlerden müdevver olmak üzere Saruhanda Ahi Aslan, Ahi Farkun, Ahi Şaban, Ahi Çarpık, Ahi Yahşi ve oğullarına Ahi Yunus, Kandırılmış şeyh, Adil şeyh, Duruc Baba, Nusrat şeyh, Saru İsa, Saru şeyh, Kutlu Bey, Kızıl Emeli zaviyeleri ile Mentşe'de Ahi Yusuf, Ahi Feke, Ahi Debbağ, Ahi Ümmet, Ahi İsmail zaviyelerinin mevcut bulunması da bu hususu teyit eder. Amasya'da ve Tokat'da da aynı şekilde eski devirlerde tesis edilmiş olması muhtemel bulunan pek çok ahi zaviyesi mevcuttur (198, 199). Nitekim meşhur seyyah İbn-i Batuta da ahileri "Bilad-i Rum'da sakin Türkmen akvamının her vilayet ve belde ve karyesinde mevcut" olarak tasvir etmiştir.²²

İlk Osmanlı padişahları da, aynı ananeyi idame ettirerek mevcut zaviye şeyhlerini muhafaza ettikleri gibi; birçoklarının yeniden yerleşip zaviye açmasına da yardım etmişlerdir. Osman Bey'in ve Orhan Gazi'nin şeyhlerle olan münasebetlerine dair bazı tarihi kaynaklarda gördüğümüz kayıtları yukarıda zikretmiştik. Burada, Türkler, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

arazi tahriri defterlerinden çıkardığımız diğer bazı kayıtlara istinaden; bu hanedanın şeyh, ahi vesaire gibi birer dini teşkilata merbut kimselerle olan münasebetlerini takib edeceğiz: Mesela kayıtlar kısmında birçok numunelerini çıkardığımız veçhile, 544 numaralı Bolu evkaf defteri ilk Osmanlı Padişahlarını ve silah arkadaşlarının vakıf ve mülklerini ihtiva etmektedir. Bunlar arasında pek çok şeyh, fakih ve ahi mevcuttur. Bundan başka (22, 225) numaralı kayıtlar da gerek Osman ve gerek Orhan Gazi'nin bu gibi şahsiyetlere verdiği mülklerden bahsetmektedir.

Nitekim (46) numaralı kayıt da, Ezine kasabasını Süleyman Paşanın Ahi Yunus'a vakf ve kendisini her türlü tekaliften muaf kılmış olduğunu; şehrin sahibinin ise artık kendisine ait olan bu şehrin varidatını gelene geçene hizmet edilmek üzere zaviyesine vakfetmiş bulunduğunu göstermektedir. Aynı Süleyman Paşa zamanında Gelibolu'da Hacı İzzeddin isminde bir zat "Hudavendigarin başı sadakası" olarak "Ümid Viranı'nı ve Kavak'daki bağı yanında çiftliği ile" Kavak Ahisine, Emir İlyas çiftliğini ise İshak Fakih'e vakfetmiştir (192). Bu kayıtlarda mevzuubahs olan kavak ahisi, Kavak kasabasındaki ahi manası alınacak olursa, her köy ve kasabada bir ahi reisi mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Kavak Ahisi vefat edince bu yerler diğer bir ahiye verilmiştir.

Bu suretle, Osmanlı Padişahlarını Rumelideki fütuhatları ve icraatları esnasında da bir takım ahiler, şeyhler ve münasebette görüyoruz. Aynı teşkilat, aynı akın Rumeli'ne de geçmiş ve kendisine mahsus usullerle oraları da Türkleştirmeye, İslâmlaştırmaya ve imar etmeye çalışmaya koyulmuştur:

Mesela (195/4) numaralı kayıtlarda mevzuubahs Ahi Musa ailesine Geliboluda bahşedilen imtiyazlar ve arazi bu hususta terkika şayanıdır. Ellerinde bulunan ve 767 tarihinde tanzim edilmiş olan vakıfname mucibince; bu ailenin mülkü evlatlık vakıf olarak Ahi Musa'nın evladına ve evladı inkıraz bulduktan sonra akrabalarından veya köylülerinden her kim Ahilik icazeti verilmişse ona; şart konulmuştur.

Bu şart, Ahiliği teşvik ve himaye eylemek üzere konulmuş olduğu gibi Ahilik teşkilatının ehemmiyetini de göstermektedir. Bundan başka istilayı mütakib birçok dervişler ve ahi unvanını haiz kimselerle birlikte Rumeli'ne geçen bu şeyhin, ilk Osmanlı Padişahları nezdindeki itibarlı mevkii bu ailenin ele geçirdiği diğer mülklerle de göze çarpmaktadır. Filhakika aynı Ahinin çiftliklerinden başka, Malkara şehrinde bir başhane ile dükkkanı ve değirmenlerinin mevcut bulunması bu keyfiyeti ispat eder. Nitekim ahi Musa evladından ve hatta azadlı kullarından diğer bazıları da, bu civarda evlatlık vakıf olarak bazı çiftliklere sahip olmuşlardır. Aynı şekilde

Kalkandelen, Alaca Camii (1852)

Gelibolu taraflarında bir kara Ahi köyü, diğer bir ahi Zule (?) zaviyesi de mevcuttur.

Murad Hüdavendigâr'ın Rumeli'nde ilk işgal mıntıkaları üzerinde bulunan Malkara köylerinde, Yegan Reise bir köy bağışladığı ve bu köye oraya yerleşen Yegan Reis evlatları namına izafeten Yegan Reis köyü denildiği gibi Yegan Reisin bu köyde bulunan zaviyesi vakfı oğlu ahi İsa ve evladı elinde bulunmaktadır (195/I). Aynı mıntıkada yine Murad I. zamanından beri Aydın Şeyhe vakfedilmiş bir yer bulunmaktadır (168). Aynı şekilde Yıldırım Beyazid'in de Dimetokada diğer bir Ahiye bir zaviye yapıdır, ayrıca şehir içinde bina ettirdiği bir başhanenin gelirini bu zaviyeye vakfetmiş olduğu görülmektedir (169). Yenice Zağra'da Kılıç Baba zaviyesi (204), Çirmen'de Musa Baba zaviyesi (197) hep bu devirlerde tesis edilmiş zaviyelerdir. Ve yalnız Paşa li-vasında ekserisi bu suretle ilk zamanlarda tesis edilmiş bulunan 67 zaviye mevcuttur.

Diğer taraftan, Rumeli'ne ilk Osmanlı Padişahlarıyla birlikte geçen ve fütuharı beraber yapan bu dervişlere dair hakikaten şayanı dikkat bazı malumatı ihtiva eden kayıtlar da mevcuttur.

Bu hususta bir fikir edinmek için (172-173) numaralı kayıtları gözden geçirmek kafidir: Dimetoka kazasında medfun eyseyyid Ali namı diğer Kızıl Sultan (kızıl Delü) "diyar-i Rumeli şeref-i İslâmı müşerref oldukça bile geçüb" zikrolan köylere 804 tarihli bir mülkname ile mütasarrif bulunmaktadır. Ve o tarihten beri Kızıl Delüoğullarının tasarruflarında olan Tatar Viranı ve Tatarlık gibi mezralar zaviyelerine inen yolculara hizmet etmek mukabili evlatlık vakıf olarak kayıtlıdır. Ve şayanı dikkattir ki, vaktile, Tatarlar tarafından iskan edilmiş olan bu viraneler bir derbend köyüdür. Ve babaları hissesine mutasarrif olan ahi ören ve Bahşayış, vakfın müessisi ve ataları adına izafeten "Kızıl Delü derbendi" ismi verilen bu derbendi kendüleriyle birlikte olan dervişlerle beraber hıfızetmektedirler ve bu derbend onlar sayesinde 58 Müslüman ve 23 kafir haneli bir köy haline gelmiştir. Demek oluyor ki, Allah'ın dağında böyle asayişin ve yolculuğun temini için şenlendirilmesi lazımgelen bir derbend yerinde zaviyeyi tesis ve köy vücude getirmiş olan bu Bektaşî şeyhleri aynı zamanda hizmetleri takdir edilen jandarmalar, dağ başlarında emniyeti temine kadir tabiatte insanlardır. Ve, ilk zamanlarda ancak bu gibi hizmetleri mukabilinde örfi tekaliften muaf tutulmuşlar ve kendilerine dağ başında ancak bir harabenin mülkiyeti bahşedilmiştir. Filhakika, bu devirlerde henüz yüzlerce köylerden haraç toplayan Bektaşî dergahlarından eser yoktur. Dağ başlarını, hali ve çorak toprakları işlemek için yerleşen, evlatları çoğalınca köyler tesis eden ve yerleştikleri toprakları yavaş yavaş bir kültür ve iktisat merkezi bir ma'ure haline sokan Türkler, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Belgrad, Bekrılar Camii (18. yüzyıl)

birtakım muhacirler mevcuttur. Dağ başlarında yerleşen bu muhacirlerin orada tutunup çoğalmaları da onların kuvvetini göstermektedir. Bunlar gözü pek ve azimkâr Türk kolonları, bu memlekete yalnız bir fatih ve işgal ordusu olarak gelmeyen Türklerin memleket ve toprak açılardır (Not: 11). Yeni fethedilen bir Hristiyan memleketinde, bu şekilde gelip dağ başlarında yerleşecek, oraların imar ve emniyeti ile meşgul olacak ve tesis ettikleri merkezlerle Türk dil ve dinini yaymağa başlayacak misyonerlere ve gönüllü muhacirlere malik olmak ise; yeni kurulmakta olan Türk devletinin en büyük kuvvetini temsil etmekte olduğu meydandadır. İmparatorluğu kuran kuvvet işte kendisinden bu kadar emin, kendiliğinden taştan ve atılgan bir istila kuvveti idi.

Bu dervişlerin geldikleri yerlerde fevkalade imtiyazlarla karşılaştığını da zannetmek doğru değildir. Bir asker gibi harp edebildiği halde yine bir köylü gibi çalışan

bu dervişlerin çoğu bu devirde henüz öşürden bile muaf değillerdi. Mesela, 182 numaralı kayıta görüleceği üzere, Anadolu'dan gelip Şumnu'ya tabi bir köyde yerleşen Hüseyin Dede ve yerine geçen beş oğlu, o köyde bina edilmiş olan zaviyede gelene geçene hizmet mukabilinde cemi rüsumdan muaf olmakla beraber, öşürlerini köy sipahisine vermekte devam etmektedirler.

Filhakika, bu devirlerde gördüğümüz dervişler, henüz bizzat ziraatle meşgul olan ve bağ bahçe yetiştirmekle zaviye ve değirmen inşa etmekte mahir olan işgüzar insanlardır. Vakitlerini ayin ve ibadetle geçirdiklerine, başkaları sırtından yaşadıklarına dair ortada henüz hiçbir delil mevcut değildir (Not: 11). Nitekim,

bilahare bir çok vakıflara sahip büyük bir dergah halini alacak olan, Varnaya tabi Kaligra kalesi içinde bulunan Sarı Saltık Baba türbesi ervişleri de henüz bir sıralarda işledikleri bağ, bahçe ile, ellerindeki sazlık, çayır ve çiftliklerinin mahsulünden bir kısmını sipahiye ve padişaha verdikten sonra geriye kalanı zaviyede gelene ve geçene yedirmektedirler. Bu suretle bu mezar da henüz büyük ve zengin bir tekke halinde değildir (208/1).

Mevzuubahs Sarı Saltık'a ait bildiklerimizi biraz hatırlamak, bu dervişlerin Rumeli'nin işgalinde oynamış oldukları mühim rol hakkında bize bir fikir vermeğe de hizmet edecektir. Filhakika; gerek Evliya Çelebi'de²³ ve gerek diğer saltıknameler²⁴ de verilmiş malumat efsanevi hikâye ve menakıp mahiyetinde²⁵ olmağa beraber, çok manidardırlar. Bilhassa, dervişin eski bir Türk vatanı olan Dobruca ile diğer Hristiyan memleketlerindeki faaliyeti, Osmanlı istilası ile birlikte ve ondan evvel Balkanları işleyen din ve fikir propagandasının ve bu propagandanın faal ajanları olan dervişlerin rolü hakkında bilgi düşünmeğe sevkedecek mahiyette görülmektedir.

KÖYLERDE ZAVİYELER NASIL KURULUR

Umumiyetle bizim şehirlerde gördüğümüz türbe ve mezarlar, sahiplerini ölümden sonraki hayatlarının temini için, birtakım hayır işleri ve umumi hizmetlere tahsis edilen gelirlerle vakıflandırılmışlardır. Bu suretle "ayende ve revendenin" yani gelenin geçenin çeşmesinden su içip hayır sahibi için dua ettiği türbeler olduğu gibi, vakit vakit fukaraya yiyecek ve giyecek dağıtmak, yolcu ve misafirlere yiyecek ve yatacak yer temin etmek için vakıfları olan türbeler de varır (2, 135). Bu hususta en müteammın olan usullerden birisi de, bırakılan vakıf para ile türbeyi bekleyen kimselerin ölünün istirahat-i ruhi için gece gündüz ibadete yahut Kur'an okumağa memur edilmeleridir. Aynı şekilde metammın olan diğer bir usul de, zamanın zengin ve nüfuzlu şahsiyetlerinin yine kendi ruhlarının selameri hesablarıyla, bazı evliyaların veyahut eshabtan bazı kimselerin mezarlarını tamir ve ihya ile bu büyük ölümlerin yardımını kendi üzerine çekmek istemeleridir. Bu gibi mezarları ziyarete gelenlerin getireceği adaklar ve sadakalarla zengin olmağı veya kolayca yaşamağı düşünerek bir evliya mezarı ihdas ve ihya idüb kendisini türbedar tayin ettirmek isteyen insanlar da bittabi mebzulen mevcut bulunmuştur.²⁶

Fakat bizim burada tetkik edeceğimiz türbeler ve bazen o türbelerin etrafında teşekkül eden zaviyeler, dah başka mahiyette ve daha manalı müesseselerdir ve çok defa zaviyede yatan ölümler o zaviyenin tesisinde bir gaye değil ancak bir vesile ve timsal hizmetini görmektedirler. Filhakika, bizim tetkik etmek istediğimiz zaviyeler, içtimai ve dini mühim cereyanların doğurduğu mühim propaganda ve kültür müesseseleri, yeni açılan memleketlerde yerleşen Türk muhacirlerinin yerleşme ve teşkilatlanma merkezidirler. Mevzubahs zaviyelerin müessisleri veyahut namına kurdukları şeyhler ve dervişler de umumiyetle o köylerde yerleşen muhacirleri o mıntıkada öncüleri ve kafiye şefleri veya büyük babalarıdır.

Bu hususta daha açık bir fikir vermek için tetkikimizin Defteri Hakani kayıtları kısmında bulunan bazı zaviye tarihçilerini gözen geçirelim:

Mesela, (142) numaralı kayda nazaran; a'n cemaatin dervişleriyle diyar-i Horasan'dan gelmiş olan şeyh Hacı İsmail, Larende kazasında kendi ismini verdiği bir köyü kurmuştur ve bu suretle şeyhin evladı ve akrabalarıyla teşekkül eden bu köy halkı, Yavuz Sultan Selim zamanında yazılan bir defterde 95 yetişkin erkeği ihtiva etmektedir. Bu köyde oturan Şeyh Hacı İsmailoğullarını yaylak ve mera

lerile olan iştirakleri ve sair münasebetler, bu ailenin bu cemaatlerden ayrılmış ve toprağa yerleşmiş bir cemaat olduğunu ve belki de bu memleketlere komşu cemaatlerle aynı zamanda gelmiş olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan; bu aile gün geçtikçe bu köyde yerleşmekte ve çoğalmaktadır: Şeyh İsmail'in oğlu Musa Paşa burada bir zaviye bina etmiş ve onun oğlu da ikinci bir zaviye yaptırmıştır. Aynı cemaatten Yunus Emre namında bir zat, bir mezraayı Karamanoğlu İbrahim Beyden satın almıştır ve elinde mülknamesi vardır. Bundan başka, bu ailenin efradı ve dervişleri avarızden, resm-i ganemden ve resmi çift'ten muafılardır ve öşürleri de bu zaviyede sarf edilmektedir.

Görülüyor ki, Şeyh Hacı İsmail köyünü kuran derviş, bizim bildiğimiz dervişler gibi elinde asa, belinde teber dolaşan cezbeli bir aşık değildir.²⁷ Belki de bir cemaat beği ve bir kabile reisidir.²⁸ Her halde nüfuzlu bir şahsiyettir. Çünkü, birçok imtiyazlarla buraya gelip yerleşmiş olan bu Horasanlı muhacirlerin devlet hemen hiç

bir işlerine karşımamaktadır. Bu sıralarda onları zaviyelerine misafir olmuş olan seyyahların kendileri hanedandan bir kişinin, bir Derebeyinin konağına inmiş addedeceğinde şüphe yoktur.

Bir köyde bir zaviye inşasile öşürün oraya tahsisi de, bugün devlete ait olan umumi hizmet işlerinden birini, yani yolun ve yolculuğun temini hizmetinin bu ailenin müstakil olarak ifasına terk edilmesi şeklinde anlaşılabilir. Aynı şekilde, Ankara'da Tapu ve Kadarstro Umum Müdürlüğü'nde muhafaza edilmekte olan 537 numaralı Erzurum

Evkaf defterinde, Kuzey Nahiyesi'nde Kurdi köyünde şu izahat mevcuttur:

XIII. "Molla Mehmed Kurdi ulema-i İzzamın mevdudi idi. Diyarı Acemden olub, Akkoynulu zamanında Rum'a gelüb Kurdi nam karye hali iken ihya idüb, zira'at hırsaset idüb Talebeye talimi hasbi ve kut-ı layemut-ı vefa edecek nafakası kendi kisbi imiş..." (Kayıt, 159).

Boş bir köye gelip yerleşen ve orayı ihya eden Molla Mehmed'in Kurdi unvanın izah için vilayet muharriri şöyle bir hikâye naklediyor: Müşkül bir meseleyi Acem uleması halledemeyib kendisine gönderdikleri zaman, o meseleyi, bu adam ulemanın kurdudur şeklinde bir takdir uyandıracak tarzda, halletmiştir. Fakat, ilmi bu dereceyi bulduğu halde gelib bir köyde ziaraatle meşgul olan bu Türk âliminin Kurd'lukla olan münasebeti ayrıca tetkike değer bir mesele teşkil edeceği meydandadır. İçlerinde ehl-i ilm ve müderissi olanları da bulunan ve bu suretle bulundukları yerlerde neşir-i maarif eden, fakat daima ziraatle de meşgul olan dervişlere, diğer kayıtlarda da tesadüf edilmektedir (143). Aynı şekilde, akraba ve taallukatle gelib bir mıntıkayı şenlendiren, köyler tesis

Tiran, Ethem Bey Camii (18. yüzyıl Sonu 19. yüzyıl başı)

eden, derbendleri bekleyen, köprüler, cami ve değirmenler kuran ve ancak bu gibi hizmetleri mukabilinde kendilerine şeyhlik rütbesi verilen ve muafiyetler bahşedilen "sahib-i velayet ve keramet" şahsiyetlere ait daha bir çok misaller zikretmek, bizim için mümkündür. Mesela (194) numaralı kayıta mevzuubahs olan "mefhar-ül-arifin" Yakub Halife'nin akrabası ve taallukatı, Trabzon'da Körtun kazasında, elinde toprak olan "35' ve topraksız olarak 38 olmak üzere cem'an 73 hane halinde o civarda beş köy tesis edecek şekilde dağılmış bulunmaktadır. Bu aile buradaki Yakub Halife ve Süleyman Halife köprülerine; Yakub Halife ve bakacak derbendlerine hizmet ettikleri için öşür ve rüsumdan muaf addedilmektedir ve mahsulatlarını hanedan-i mezkureden her kim şeyh olursa ayende ve revendeye sarf etmektedir. Aynı şekilde 203 numaralı kayıta da, yol üzerinde olduğu halde otuz kırk yıldan beri harab olan bir yeri aşiretlerden adam bulub şenlendirmek şartile Sinan Beye kadimlik ve Yurd-luk olarak ve "otorub şenlik olmasına sebep olsun" maksadile vermişlerdir. Bu zat da orada bir cami ve tekke bina edib yeni yerler açib çiftlik haline sokuyor ve bu suretle mülkü haline giren bu toprağı zaviyeye vakfediyor.

* * *

Bu ve buna benzer kayıtlar, birçok zaviyelerin nasıl tesis edilmiş olduklarını açıkça göstermektedir. Filhakika, bu dervişler buralara akvam ve akrabalar ile gelib yerleşmiş olan muhacirlerdir ve böyle hali bir yerde bir zaviye bina etmek işi, oraların imarı ve asayişinin temini için olduğu kadar, ailenin imtiyazlı mevkiinin muhafazası

için de tesisi lüzumlu umumi bir hizmet müessesesi kurmak demek oluyor ve imar ve iskan taahhüdünü ifa edilmiş olmasının fiili bir alemeri sayılıyor 141 numaralı kayıta da, Akça Kurum demekle maruf bir zemin üzerinde birtakım muafiyetlerle toprağı işleyen sadat görülmektedir. Diğer bir köy de yine şenlendirmek şartı ile dervişlerin elindedir (202).

Nitekim Yatagan Abdal zaviyesinin Bozdağ da Karlı Oluk deresi ve Kaba Koz denmekle meşhur yerleri bu şeyhe verilmiş yurtluk yerlerdir (198). Aynı şekilde Şar-ki Karahisar da kadimlik yurdları üzerinde zaviyedar olan bir abdalı taallukatının, aynı zamanda fatih-i vilayet olanların evladı da olmaları dolayısıyla ve yol üzrinde bir yerde oturub gelene geçene hizmet ettikleri için, "salb ve siyaset icab etmedikçe" hiç bir kimsenin müdahale edemeyeceği bir istiklal içinde, o mintıkayı idare ettikleri anlaşılmaktadır (158). Bu zaviye sahiblerinin fatih-i vilayet olanların evladı olarak anılmaları da dikkate şayan-dır. Filhakika, diğer taraflarda da bir çok derviş bizzat o memleketlerin fethine iştirak etmiş gazi askerler oldukları da malumdur. Ekseriya bu gibi hizmetler mukabili olarak kendilerine verilen boş topraklar üzerine aileleri-

le birlikte yerleşmektedirler. Bu suretle birçok köylere isimlerini veren şeyhler mevcuttur.

Bu imar ve iskan işinin vüs'atı hakkında bir fikir vermek için, ayrıca şu misalleri de zikredebiliriz: Rume-li'nde, Yağmuroğlu Hasan baba zaviyesi, Tanrı dağı kur-bünde hali ve viran bir mezrea üzerine kuruluş olmakla beraber, kendisine cezb ettiği kalabalık ve civarında bina edilen değirmen ile bahçe sayesinde, buraların mamur olmasına ve gelene geçene faydalı durak ve oğrak mahali haline gelmesine sebep olmuştur. Bu zaviyede 28 nefer derviş toplanmıştır (179). Hasköy civarındaki Osman Baba zaviyesi de, Osman Baba'nın tapuladığı boş yerler üzerinde kurulmuş olmakla beraber, bu şeyhin maiyeti defterde 69 kişi olarak kayıtlıdır. Bu zaviyenin eşyası arasında 16 kazan, 37 tepsi, 16 Bakraç ve saire mevcut olduğunu, merasim günlerinde pişen yemeğin ehemmiyeti hakkında bir fikir vermek için zikretmek mümkündür. Filhakika, bu zaviyeye senede 356 kadar kurbanlık koyun gelmekte olduğu yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Aynı şekilde zaviyelerle birlikte o zaviye civarında toplanan kalabalığa bir misal olarak, Dimetoka civarında Elmalu Mezreasi'nda yerleşmiş olan Temurhan Şeyhe ait bir kaydı da zikredebiliriz.

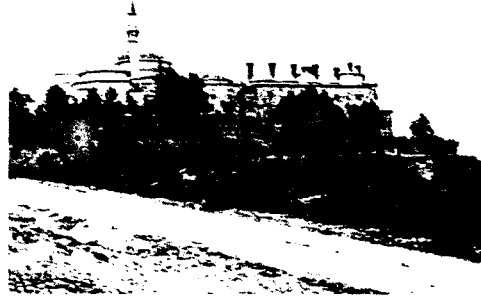
Bu zaviye civarında sahibi vakıf evladından 128 hane mevcuttur ve bunlar bilfiil beratla bu vakfa tasarruf eden 24 haneden ve beratsız olarak tasarruf eden diğer 31 haneden ayrırırlar. Ayrıca bu vakfa hizmet ettiği için muaf addedilen 53 hane mevcuttur (171, 174). Aynı şekilde, Eskihisarı zagrada ber-vech-i timar tasarruf edilen Mümin Baba Zaviyesinin de 30

nefer dervişleri olduğu gibi (177). Şeyh Ömer Dede Zaviyesi'nin dervişleri de şeyh-i mezburun nesli olduğu ve bizzat kendileri çalışıb zaviyeyi işletmekte oldukları tas-rih edilmektedir (212).

* * *

AÇILACAK TOPRAK ARAYAN MUHACİR DervİŞLER

Görülüyor ki; zaviyelerin pek çoğu boş toprak bulmak ve kendilerine yer ve yurt edinmek için gelib yeni açılan Rum memlekelerine yerleşen muhacirler tarafından kurulmaktadır. Filhakika, yeni açılan veya boş bulunan bu topraklar üzerinde zaviyelerin tesisi oralarını şenlendirmek, imar ve iskan etmek hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Boş toprak aramak, dağdan ve bayırdan toprak açmak, iskan edilmeyecek bir halde ıssız, tenha ve vahşi bir tabiat ortasında, hırsız yatağı yerlerde yerleşmek gibi işlerin ise ancak azimkar insanlar ve hayatiyeti yüksek bir millet tarafından yapılabileceği aşikardır. Hatta biraz sonra göreceğimiz veçhile, zaviyelerin ekseriya devlet tarafından bilhassa seyahat ve mübadele işleri için tehlikeli addedilen yerlerde tessi teşvik edilmek-

Seyyigazi. Seyyid Battal Gazi Zaviyesi

tedir ve bu bakımdan dağlarda korkunç boğazlarda tesis edilen melce'lere, jandarma karakollarına benzemektedirler.

Bu hususta bir fikir edinmek için bazı zaviye kayıtlarını gözden geçirmeye devam edelim. Bu suretle zaviyelerin dağdan, bayırdan yer açmak ve yeni köyler tesis etmek hususunda oynadıkları rolü daha iyi anlayacağız.

Saruhan'da Nif nahiyesinde Kapu Kaya demekle maruf mevzii Hamza Baba namderviş "dest-i rencile açub ihya idüb, su getirib bir zaviye bina idüb bağ diküb" Allah rızasıyçün oradan gelüb geçene hizmeti dokunduğu sebeble; Sultan Bayezid tarafından öşürden affedilmiştir (89). Kütahya köylerinden birinden Genç Abdal ismindeki derviş, bir zaviye bina ederek zaviye civarında kafir zamanında kalmış "kör yerleri" dervişler muavenetiyle açub ziraat etmiş olduğundan; Kütahya kadısı, bu dervişlerin "kafiri körden yer açub, ziraat idüb zaviye bina idüklerin" Padişaha bildirince, ellerine bazı vergilerden muafiyet için hüküm verilmiş bulunuyor; aynı şekilde, Kütahya'da Beşparmak isminde bir dağın altında Hüsam Dede namında "seccade nişin bir aziz" kendi çabasıyla otuz beş dönüm kadar yer açub bir mikdar yere bağlar dikmiş; oraya evler, ahırlar, hankah ve mescit yapmış ve bu suretle meydana çıkardığı mülklerinin gelirini gelene geçene sarf edilmek üzere vakfetmiş. Sonra, oraya daha bir çok dervişler gelüb sakin olmuşlar ve çalışub hasıl idtiklerini öşürünü ve resm-i zeminlerini sahib-i arza vermekle beraber, ayrıca oradan gelüb geçenlere de hizmet idiyorlarmış (35); Saruhan'da Şeyhler köyündeki zaviyenin "arz-ı beyzasına dede Bali b. Şeyh Toğrul arak-i cebiniyle bağ ve bahçe idüb" ziraat olunan arzin öşürü zaviyeye vakfedilmiş (1-4). Yine Saruhan'da, Akkaya adlı dağ içinde Şucca' Abdal ve arkadaşları müstereken "suvarından bir pare yer tapulayub taş ve ağacın arıdub on akçe haracıyla yurd idinüb ihya idicek" Fatih Sultan Mehmed tarafından kendilerine muafiyetname verilmiş (84). Aynı şekilde Malatya'da bir zaviyenin vakfı olan toprak, "mevat"dan ihya edilmiştir (628).

* * *

Bu dervişlerin yalnız "mevat"dan, "kafiri kör"den toprak açub taşını budadığını arıdub bağ ve bahçe yetiştirmekle kalmayub; gayit iyi cinslerde meyve ağaçlarını, limon, portakal ve gül bahçeleri yetiştiren mahir bağcıvanlar, değirmen argı ve binası inşa eden, kuyu kazub su çıkaran ve araziye sulamasını bilen muktedir mühendisler olduğu da anlaşılmaktadır. Zamanın teknik vaziyeti düşünülecek olursa, münasebetli bir yerde bir değirmen bina etmek ve onu işletmek gibi işler, büyük bir meharere ve tecrübeye mütevakıf addedilebilir. (100, 101, 102, 1) numaralı Türkmen ve Türkmen Yavınları Ankara

gül ve limon bahçesi, armutluk, zeytünlik ve kestanelikler ve diğer meyve ağaçları zirkredilmektedir (214) numaralı kayıтта da Delü Baba seccadesi üzerinde oturan Hacı baba, zaviyesine iki değirmen ile mülk zeytün bahçesi ve armutluk vakfedilmiştir ve şeyhin oğulları ziraatle meşgul olmaktadırlar.

(215) numaralı kayıтта ise; *Tufan Dede* nâmile meşhur şeyhin kendi bina ettiği zaviyesinde gelene geçene sarf edilmek üzere vakfettiği mülkler arasında, değirmen, haraçlu bağçe ve saire yanında, meşhur bir cins armut yetiştiren "Koz deresindeki Abası armutluğu" da bulunmaktadır. Hele değirmen yapub vakfetmek hemen hemen umumi bir usul sayılabilir: Varna'da Akyazılı baba zaviyesinin dervişleri birçok değirmenler yapmışlar ve değirmenlerin etrafında bağ ve bahçe yetiştirerek zaviyelerini vakfetmek için müsaade almışlardır. Fakat vaktile aldıkları bu müsaadeler sayesinde resimden affedilen değirmenlerle öşrü alınmayan bağ ve bahçeleri zamanla çok büyümüş olacak ki, muahhar bir fermanla "fakat sair değirmenlerin resmin ve Batava nehrinin ve Varna etrafında

olan bağlarının ve bahçelerinin öşrünü vermemek caiz değildir" denilmektedir. Filhakika, bu zaviyede, zamanla dervişlerin sayısı muhtelif tarihlerde 5, 10, 19 olarak arttığı gibi, iki göz değirmen de 4, 6 değirmen olmuştur (208).

Aynı şekilde, Nigebolu'ya tabi dervişler köyü de şu şekilde teşekkül etmiştir: Koyun Baba dervişlerinden Ali Kocu nam dervişin zaviyesinin vaktile hiçbir evkafı ve veridatı yokmuş. Bu zat öldükten sonra ah-

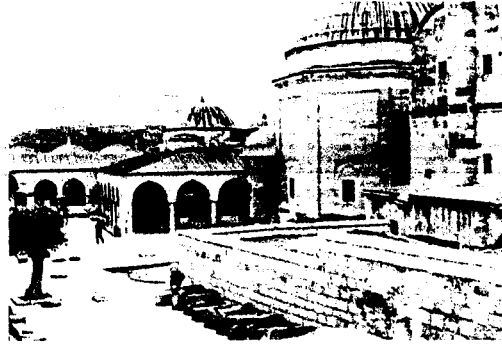
babları toplanıp "kendi yetiştirdikleri" bağlardan ve bahçelerden hasıl eylediklerini zaviyede gelene geçene sarfetmeye başlamışlar. Bu mıntıkada boş ve defterden hariç bir mezrayı tapulayub, bedel-i öşr senede 200 akçe vermek üzere, Padişahın hüküm almışlar.

Ondan sonra, bu mezrea içindeki iki değirmen bina etmişler ve bu suretle zaviyenin vakfı olan mezrea yavaş yavaş büyümeğe başlamış, hariçden kimsenin yazılısı olmayan kafilardan de 14 nefer kadar kafil toplanarak mezrea 45 hanelik bir köy haline gelmiş ve zamanın Padişahı da bu köyü bütün hukuku ve rüsumu ile, nüfuz ve kudretini bu suretle göstermiş olan zaviyeye vakfetmiş (181).

Çirmen nahiyesinde Timur Taş Bey Oğlu Hızır Baba'ya verilen ve kendisi tarafından zaviyeye vakfedilen yerler üzerinde de az zamanda 22 hane derviş toplanmıştır.

Bu dervişler bizzat 35 mudluk tohum ekilen bir toprağı işlemektedirler ve 300 kadar armut ağacı yetiştirmişlerdir (193).

Görülüyor ki, mevzuubahs ettiğimiz dervişler, zahit ve tufeyli bir zümre teşkil etmekte den ziyade; çalışmak ve

Seyyitgazi, Seyyid Gazi Türbesi

toprağı açmak muhabbetile müteharrik bir sınıf kolon, kırlara doğru taşmakta ve yayılmakta olan bir cemiyetin doğurduğu canlı ve müteşebbis bir tip yeni insandır. Ve esesan, istifade etmekte oldukları ehemmiyetsiz bazı muafiyetler, bilhassa bidayette taşıdıklarını gördüğümüz büyük hizmet ve fedakarlık duygularına karşı hakikaten yerinde ve adil bir mükafat teşkil edecek şekilde verilmiş bulunmaktadır. Böylece boş ve tenha yerleri ihya etmiş gözüken dervişlerin bile, birçok vergilerden muaf tutulmadığı, öşür verdikleri ve örfirüsüm için de miriye maktu bir şey ödedikleri görülmektedir. Sıkı bir devlet kontrolü de bu derviş isimli çiftçilerin bilahare yaptıkları gibi mühim bir kısım devlet gelirini ellerine geçiren bir mütegalibe ve istismarcı sınıf haline gelmesine mani olmağa çalışmaktadır. Şu halde bu dervişler terkik ettiğimiz devirlerde, cemiyet içinde duyulan bir ihtiyacın ifadesi olmanın verdiği bir hayatîyetle canlı kalarak binbir müşkülata rağmen kendilerinden yerleştikleri yerlerde toprağa yapışıp tutunmakta ve oralarda muvaffakiyetle üremektedirler.

Esasen bu gibi zaviyelere daha ziyade “mevat”dan açılmış veya hali ve harabeden satın alınmış olan ve bu itibarla hukukan kendilerini işleyecek olanların mülkü olabilir bir vaziyette bulunan topraklar vakfedilebilmektedir.²⁹

Bazan öşür veren bir mülk toprak, zaviye vakfı olduktan sonra da öşür vermekte devam ettiği gibi; vaktile sahibinin sefere eşmek mecburiyetiyle elde ettiği bir yurtluk toprak da; zaviye vakfı olduktan sonra da yine sefere eşküncü göndermek mecburiyetinde bulunmaktadır.

Mesela, (67, 71) numaralı kayıtlardaki zaviye vakfı topraklar, öşür ve haraç vermekte devam etmektedir. (8, 9, 10, 71 ve 73) numaralı kayıtlarda gördüğümüz vechile, harbe giden veya yerlerine adam gönderen zaviye şeyhlerinin bulunması, daha evvel Osman Gazi'nin ve Orahı'nın birçok silah arkadaşlarının Ahi ve derviş unvanı taşıyan muharib dervişler olduğunu yukarıda gördüğümüz için, bizi hayrete düşürmemelidir.

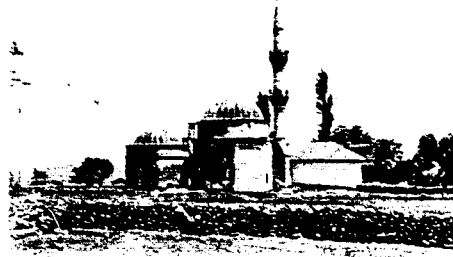
Nitekim; ahilerden bahseden İbni Batuta da onların Anadolu'da Türkmen akvamı arasında her köy ve kasabada mevcut olub eşkıyayı tenkil için büyük bir kudret temsil ettiklerini söylemektedir.

Şüphe yok ki, bugünkü bazı Faşist rejimlerdeki fırka milisleri gibi, Ahilerin emri altındaki gençlik teşkilatı da, silah kullanmasını öğrenmiş oluyor ve icabında Ankara ahilerinin yaptıkları gibi, idari bir istiklale kadar varan sağlam bir teşkilat kabiliyetini gösterebiliyorlardı. Bundan sonra göreceğimiz vechile; tenha ve ıssız yerlerde adeta bir emniyet karakolu ve bekçi vazifelerini gören zaviye şeyhlerinin bu hususi zaviyeleri de ancak kendilerinin temsil ettikleri bu harb ve tenkil kuvvetli ile izah edilebilir.

Türkler, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

DERBEND BEKLEYEN Dervişler ve ZAVİYELERİN EMNİYET VE MENZİL VAZİFELERİ

Zaviyelerin bir kısmının tesis ve muhafazasının sebebini, boş toprak bulup yerleşmek ihtiyacında olan muhacirlerin nüfuzlu mümessilleri tarafından yeni açtıkları toprakların geliri mukabili olarak, devlete ait umumi hizmetlerden bir kısmını kendi üzerlerine alarak yolculara ve nakliyata yardım etmek suretile muafiyetlerini idame ettirmek teşebbüsü gibi telakki edebiliriz. Filhalka, unutmamak lazımgelir ki, hükümetin zaviye sahipleri gibi iç kolonizasyon işlerinin faal ajanları vaziyetinde olan dervişlere karşı uzun zaman birtakım imtiyazlı vaziyetler tanınması için, onların tesis ettikleri zaviyelerin hakikaten mahallinde açılmış olması ve müessir bir şekilde yolculara muavenette bulunabilmesile kaimdir. Aksi takdirde ya 15 numaralı kayıttaki görüleceği üzere, yol üzerinde vaki olmadığı için zaviye olmağa salahiyeti olamayacağından bahsedilerek; veyahut 12, 13, 14 numaralı kayıtlarda olduğu gibi, şeyhlerinin “ayende ve revendeye hizmette kusuru” veya “bel'iyatı” zahir olduğundan bu zaviyeler ilga ve yahut sahiplerini elinden alı-nub başkalarına verilmektedir.

Seyitgazi-Arslanbeyli, Sultan Şucaüddin Türbesi

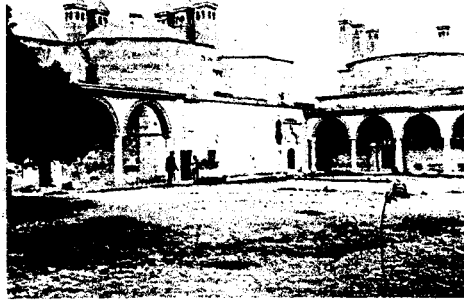
Diğer taraftan devlet için malum birçok zaviyelik yerler boş ve harap olduğu zaman, oralarını tekrar şenletmeğe ve zaviyeyi işletmeğe iltizam edenlere tekrar verilmektedir. Nitekim, Kütahya'da Şeyh Saltık zaviyesinin vaktile timara verildiği için harap olmuş bulunduğunu gören bir vilayet muharriri, onu merkeze “tamir ider kimesne bulunur”

diye bildiriyor. Bu suretle bu zaviye şeyhliği talibi uhdesine havale edilmek üzere, adeta askıdadır (15). Bu şekilde münhal olan diğer bir zaviye şeyhliği için ise; Kütahya kadısı Ahi Hızır'ın münasib olduğunu bildirmekte (16). Aynı şekilde Kütahya'da harab bir halde bırakılmış olan Şeyh Bahşayış zaviyesinin “imaretine” İsa Fakih “iltizam gösterdiği ecilden” kendisine sadaka olunmuştur (18). Aynı suretle Karaman'da Öyüklü Viran denilen mezreyi derviş Bahşayış “tamir ve ayende ve revendeye hizmet eylemeğe iltizam gösterdiği sebepten” Cem Sultan işaretile mezkur dervişe kaydolunmuştur.

Daha sonraki bir tarihte de aynı zaviye “gayret mahallinde bir zaviye olduğu ecilden” kaydıyla “mukarrer kılınmıştır” ve bu şeyhin evladı bu zaviye civarında “kendisi çiftçileriyle” ziraat idüb ayende verevendeye hizmet ettikleri mukabilinde rüsum ve avarız virmezler imiş” (36). Kadı olanların kime dilerlerse verdikleri diğer bir zaviye hakkında da; “Hacı Hızır, tamirine iltizam itmekle” eline berat verilmiş o da zaviyeyi, yeniden inşa ile gelene ve geçene hizmet etmeğe başlamış olduğu kaydını görmekteyiz (37). Bursa'da birkaç defa yandıktan sonra yenisi yaptırılmayan bir zaviyenin; “yol üzerinde ve ayende ve

revende yatağı olduğu" ileri sürülerek bu defa asıl vakıf köy içinde kurulduğunu görüyoruz. Sivas taraflarında yol üzerinde "memerrinasta" "mahalli hatar" birtakım viraneleri "şenledüb ve zaviye bünyad idüb ayende ve revendeye hizmet itmeğe" birtakım dervişler "iltizam" etmişlerdir (152). Çorumlu livasında; "haricez defter". "mahuf ve tahaffuz vacib" bir yerde Mezid Fakih bir mescit ve bir karbansaray bina idüb şenletmek için gelecek halka birtakım muafiyetler bahşedilmesini temin etmiş bulunduğundan; bu şekilde "konağı muhafaza için istimal" ile cem olanlarla teşkil edilen bu köyün malikane hissesi "zaviye" ye ait bulunmaktadır. Bu kayda nazaran; "zaviye" kelimesi gayet umumi bir mana ifade etmekte ve bazan bir tekke, bir konak yeri veyahut burada olduğu gibi, bir karbansaraya bile zaviye addedilmektedir. Filhakika, 219 numaralı kayıttan da anlaşılacağı veçhile; zaviye, yolcuların emniyetle inüb istirahat edebilecekleri, hatta yiyecek bulabilecekleri bir yerdir ve zaviyenin biraz büyüğü bir imaret addedilebilir. Bu kayıtda vilayet muhariri, Silifkenin, Kıbrıs fetholunalıdan beri gayetle geçit yeri olduğu sebebden, zaviye değil hatta imarette külli ihtiyacı varken zaviye vakının medreseye verilmesini çok manasız buluyor ve gelüb gidenlerin yatacak yer hususunda müzayaka çekmelerini münasib görmeyerek "ber karar-i sabık taam çıkmak üzere" zaviyelik üzere tasarrufunu deftere geçiriyor. Nirekim Bursa civarında da Samit Dede isminde bir derviş Bursa ile İnegöl arasında Aksu kenarında böyle karbansaraylı bir merkezi idare etmektedir. Bu yeri kendisinden evvel Çiçek Dede şenletmiştir (88-65). Bu kayıtlar bize göstermektedir ki, mevzuubahs ettiğimiz dedeler ve Şeyhler yalnız ufak zaviyelerin değil, bu zaviyelerin daha büyümüş şekilleriden başka bir şey olmayan tekkelerin kârbansaraylı konak yerlerinin de başında bulunmaktadırlar.

Tekkeler ile konak yeri ve zaviye arasındaki bur vazife birliğini aşağıdaki kayıtlarda da görmekteyiz. Nigebolu'da Hezar Girad civarında Bali Bey Oğlu Yahya Beyin tekkesi Tutrakan gibi Rumeli'nde şekavet yeri olarak tanılan ve halk ağzında, son zamanlara kadar. "Tutrakandan gelmiyorum" yani, o kadar kaba değilim, şeklinde dolaşan bir sözün yaşamasına sebep olan bir yerde, kurmuştur. "Zikrolan mahal, ifratla mahuf ve harami yatağı olmağın ol yerde mezkur tekkeyi bina eyleyüb ve Haymana'dan ayende ve revendenin atlarına ot biçüb odun getürmek için mezkur kafirleri, cem eyleyüb teskin etdirmiş. Ol vakitten berü zikrolunan mahal, mezkur bey sebebiyle müemmen olub Müslümanlar bila havf gelüb gider olmuşlar..." Bu suretle meydana gelen 162 haneli köy kaydının kullandığı tabir ile, Padişah tarafından "Bali bey zaviyesine" vakfedilmiştir (183). Aynı şekilde, Bozok'da, yalnız yol üzeri olmakla kalmayubunun, zamaında, bir ulcaı, bulunan köy-
türkler, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Seyitgazi-Arslanbeyli, Sultan Şücaüddin Zaviyesi

de, gelüb gidenlerin inmesine ve hizmet görmesine mahsus olarak yapılan bina, "tekke misali bir ev" olarak tavsif edilmektedir.

Bu suretle kendiliğinden bir iskan ve kolonizasyon şekli olmaktan çıkarak hükümetin mütemadi kontrolü altında çalışan bir umumi bir hizmet müessesesi şeklini aldıklarını ve zaviye şeyhliklerinin resmi bir memuriyet haline girdiğini ve bu suretle memleketin nakl ve mübadele işlerinin muntazam işlemesine yardım etmek sayesinde, refahın ve zenginliğin artması için ne kadar büyük bir mevkii olduğunu büyük idare memurlarının çok iyi takdir etmiş olduklarına diğer bir misal de Erzincan evkaf kanununda bulunmaktadır. Bu kanunun muhtelif maddelerinde uzun süren harbler neticesinde harab olan bir memleketi şenlendirmek, asayiş ve emniyetini temin ederek halkı celb edebilmek için düşünülen tedbirler arasında; (madde, 3) eski zaviyelerin ihdası ve münasib mahallelerde yenilerini ihdası hususu, vilayet muharrine devlet merkezi tarafından sarıh bir talimat şeklinde tafsilatıyla emredilmiş bulunmaktadır.³⁰ Bundan başka, zaviyelerin oynadığı rol hakkında bir fikir edinmek için Sultan Süleyman tahrirlerine göre; bu sıralarda Anadolu vilayetinde, (623), Karamanda (272), Rum vilayetinde (205), Diyarbakır'da (57), Zülkadiriyeide (14), Paşa livasında (67), Silistire livasında (20), Çirmen livasında (4) zaviye mevcut bulunduğunu hatırlatmak da lazımdır.³¹

Bu zaviyelerin her birinin lüzumlu ve tenha yerlerde marmur bir konak yeri hizmetini gördüğünü, derece derece muhtelif büyüklükte olanlarının, imaretili ve karbansaraylı şekillerinin mevcut bulunduğunu da biliyoruz. Zaviye şeyhlerinin aynı zamanda gerek zaviyenin ve gerek civarın emniyetinden de mes'ul bulunduğunu hatırlayalım. Filhakika; Osmanlı İmparatorluğu'nda aylıkla akser ve marmur kullanacak kadar para ekonomisi münkeşif bir halde bulunmadığından, her vazife ve memuriyet toprak gelirinden bir kısmının hasr ve tahsisi veya sadece bazı vergilerden muafiyet mukabili olarak ifa edilmektedir.

Bu vaziyette yolların ve memleketin emniyeti ile alakadar olan devlet; çok defa bu emniyetin temin edecek vaziyette olan kimselere, harb adamlarına veya cemaat reislerine bir köyün tımarını veya bir derbend yerinin bac resmini vermektedir; veyahut o hizmet mukabilinde cemaati ile beraber o civarda yaşayıp her türlü vergi vermekten affedilmiş olmasını kabul etmektedir. Fakat bu kabil kimseler, bu gibi muafiyetler mukabilinde, o yerin emniyetinden mesuldür. O civarda bir hırsızlık veya kaatil vakası vuku bulursa onlar tazmin etmekle mükellefdirler. Suret-i umumiyede derbend teşkilatına has olan bu nizamlar zaviyelerin bir çoğunda caridir. (156, 155, 156, 210). Dağ başlarında (83, 65) ve isimlerinin ifade

edeceği veçhile mesela, Yalnız Kuyu demekle maruf viranelerde (136), Ahi Çukurunda (119) "be-gayet gerek-lü" yerlerde tesis edilen zaviyelerin, yukarıdanberi gösterdiğimiz veçhile kırlarda emniyet ve konak hizmetleri olduğu gibi; 3 numaralı kayıtta görüleceği üzere, açıkça "ıssuz ve korkuluk" yerleri görüp gözetmek için bir tekke kurub oralara yerleşen ve sefer olduğu zaman asker gönderen yerler gibi zaviyeler de pek çoktur. Filhakika, o zamanın münakale tekniğinin çok geri vaziyetine rağmen ancak bu sayede ki ticaret ve ziyaret maksatlarıyla seyahat büyük mikyasta kolaylaşmış, teminat altına alınmış bulunmaktadır. Çünkü, yol boyları ve menziller hesablı bir şekilde yerleştirilen köyler zaviyeler ve karbansaraylar tarafından itina ile muhafaza edilmektedir. Ve şayanı dikkattir ki, bugün ancak devletin salahiyyet-dar dairelerinin bir plan dahilinde tasavvur idüb meydana getireceği bu neviden etraflı düşünülmüş ve ilerisi görülerek tahakkuk ettirilmiş eserler, o zamanlar daha ziyade hususi teşebbüslerle ve pek çok defa kendiliğinden meydana gelmekte bulunmuştur. Devletin bu hususta takib ettiği hattı hareket ise, bu gibi teşebbüslerin teşvik edilmiş olması için zaruri olan müsaadeleri, muafiyetleri ve hatta idari mali muhtariyetleri bahşetmekten çekinmeyerek, her mahallin ihtiyaçlarını o mahalde bulunub hissedenlerin rey ve teşebbüsleriyle becerebilmesi için adami merkeziyetçi ve mümkün olduğu kadar her resis kendi mahiyetine uygun bir şekilde inkişaf edebilmesi için müdahalelerini az hissettirir bir tavır ihtiyar etmiş olmasıdır. İşte tetkik ettiğimiz zaviyeler de, umumiyetle vakf müesseselerine bahşedilmiş olan bu idari mali muhtariyetten istifade etmekte-ler ve zamanına göre yolların emniyetini en kolay, en müessir ve en ucuz bir şekilde temini için bulunmuş en iyi çareyi temsil etmektedirler.

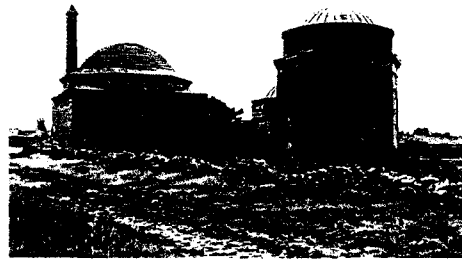
ZAVİYELERİN İDARESİ VE İŞLEYİŞ TARZI

Bu zaviye şeyhliklerinin ekserisi, vaktiyle o zaviyeleri tesis etmiş olanların evlatları elinde ve evlatlık vakıf⁶² olarak bulunmakla bera-er; zamanla evlat munkariz olunca veya şeyhlerin bazı yolsuzlukları görülünce, yerine devlet tarafından başkalarının tayin edildiği (17, 29, 34). Ve bu suretle vakfın evlatlık vakıf halinde çıkarak bir amme vakfı haline girdiği görülmektedir (22). Diğer taraftan bu zaviyelerden bir kısmının doğrudan doğruya devlet tarafından açılmış olması da mümkün olduğu gibi, bazı vakıflar şart olarak "hakim-ül-vakt, her kim bu makamın hizmetine elyak ise anı şeyh nasb ider" kaydını koymuş bulunmaktadırlar (215). Filhakika, diğer vakıflar gibi, zaviyeler de vakıfların tayin edeceği şartlar dahilinde idare edilmektedirler. Bu vakıfların idaresi, Ankara

tevellileri ve nazırları vardır (65, 83). Fakat topraklar, daha ziyade, vaktile yurtluk olarak verilmiş olub ailenin müşterek malı vaziyetindedir.

Bu vaziyette, bittabi bazen şart-i vakf iyice tasrih edilmediği için, evlatlık vakf halinde idare edilen zaviyelerde meşihat "bervech-i iştirak" tasarruf edilmektedir (217). Fakat çok defa, bir zaviyenin idaresine seksen kişi karışmasın diye, "iştirak merfu olmağın" ibaresiyle berat hak sahiblerinden yalnız birine verilmektedir (38). Filhakika, yukarıda pek çok misallerini gördüğümüz veçhile, bu zaviye müessislerinin evlat ve akrabaları pek kalabalıktır. Nitekim, herkesin hissesine sahip olmak istemesi üzerine büyük ihtilaflar çıkmış olan, Kengirıda Kozlu Dede boynundaki, iki zaviyenin sahibleri (Şeyh Şami evladı) 50 kişi idi. Bu sebeble hükümet, hisse usulünün tamamen kaldırıp bu zaviyelere "tarikatleri üzere kim şeyh ve seccade nişin olur ise" yalnız onların nazır olmasını emretmiştir (145). Bu zaviyeler bazan aynı tarikate mensub diğer daha eski zaviyeleirnin bir şubesi mahiyetinde bulunduğundan, yeni zaviyenin şeyhleri ana zaviyedeki dervişlerin aslahı olarak seçilmektedir (167).

Bazı zaviye müessislerinin (63, 74, 32, 81) numaralı kayıtlarda gördüğümüz Kız Bacı, Ahi Ana, Sakarı Hatun, Hacı Fatma zaviyeleri gibi bazı zaviye şeyhlerini de aynı suretle kadınlar olması nazarı dikkati celp etmektedir. Bu hususta bir misal olarak (43 mükerrer) numaralı

Seyitgazi-Yazıdere köyünde Urgan Baba türbesi

kaydı zikretmek isteriz: şöyle ki, Kütahya evkafı içinde Od Yakan Baba namındaki dervişin bir köyde bina ettiği tekke, civardan gelen adaklar ve kurbanlarla az zamanda inkişaf bulup dini mühim bir merkez haline girmiştir ve bu inkişafta bu zaviyeyi idare etmiş olan "Hacı bacı nam salih ve mütedeyyine ehl-i velayet hatun"un ve kendisinden sonra yerine geçen Hundi Hacı nam hatunun ve ondan sonra zikrolan

ocağı ihya etmiş olan "Sume Bacı nam bir aziz ve salih ve bakire hatun"un büyük hizmetleri olmuştur. Ve hatta bu sonuncu Bacı, kendi zamanında tekkeye malettiği çiftliklerle, bağ, bahçe, değirmen ve sairenin, kendi ölümünden sonra akrabasından kimsenin müdahale etmemesi için, kendi parasile temin edilmeyip hayrat-i müsliminden toplanan para ile satın alınmış olduğunu herkesin önünde ikrar ve zabta geçirmiştir.

Filhakika, bu asırlarda Anadolu'da kadın tekke şeyhleri görmek bizi hayrete düşürmemelidir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Âşık Paşazade bu kadın dervişlerden "baciyanı Rum" namı altında bahsetmektedir ve Hacı Bektaş'ın Rum ahileri, Rum Abdalları ve Rum Gazileri gibi gruplar içinde Baciyan-i Rumi ihtiyar edip, kadıncık ana (Fatma) isminde bir kadına, bütün kerametini göstermesi ve takiratı ona ısmarlaması bu bakımdan manidardır:

XIV. "Ve hem bu Rum'da dört taife vardır kim misafirler içinde anılır. Biri "Gaziyan-i Rum" biri "Ahiyan-i Rum" ve biri "Abdalan-i Rum" ve biri "Bacıyan-i rum".

İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Bacıyan-i Rumi ihtiyar itti kim o "Hatun Ana" dır, anı kız idindi, keşf ve kerametini ana gösterdi, teslim itdi, kendi Allah rahmetine vardı.

Sual: Bu Hacı Bektaş Hazretlerinin bunca müridi ve muhibbi vardır, bunların biatleri ve silsileleri nerede olur?

Cevap: Hacı Bektaş, Hatun Anaya ısmarladı, nesi varsa, Kendi bir meczub budala azıd, şeyhlikten ve müridlikten fariğ idi. Abdal Musa dirlerdi bir derviş vardı. Hatun Ana'nın muhibbi idi ol zamanda şeyhlik ve müridlik iken zahir değildi, silsileden daha fariğlerdi. Hatun Ana ol azizin üzerine mezar itdi. Geldi bu Abdal Musa bunun üzerine de bir nice gün sakın oldu." (Âşık Paşazade Tarihi Sf. 205).

* * *

Birçoğu aynı zamanda tekke misilli, müşterek bir ayin ve ibadret yeri de olan zaviyelerin, gerek mutad olan vakitlerde yolculara temin ettikleri yatak ve yiyecek ve gerekse müşterek büyük merasim günlerinde hazırladıkları yiyecek hakkında bir fikir edinmek için onlardan bazılarının sahib oldukları eşyanın gözden geçirilmesinin faydalı olacağını zannediyoruz. Şayanı memnuniyettir ki, tetkik ettiğimiz defterlerdeki zaviye kayıtları çok defa bu gibi malumatı da ihtiva etmektedir. Fakat, bu hususta bu defterlerde ne buldu isek almakla beraber bir zaviyenin iç hayatını ve dini vazifelerini tetkik için başka menbalardan ayrıca istifade etmeğe de lüzum vardır. Bu hususlar ayrıca yapılacak işlerdir. Biz burada yalnız şu kadarını hatırlatmakla iktifa edelim: Umumiyetle, büyük bir çiftlik, bir zirai merkez ve malikhane manzarasını arz eden zaviyelerde her türlü zirai işler, bahçıvanlık, meyvacılık, fırıncılık, değirmencilik yapılmaktadır ve bilhassa hayvan yetiştirilmektedir. Bu hususta bir misal vermek için Aydın taraflarında Umur Paşa türbesi evkafının bu şekilde büyük bir zirai işletme halinde bulunduğunu hatırlatalım (105). Filhalka bu vakıf çiftlikte 32 baş su sığırı, 70 baş kara sığır mevcut olduğu gibi; vakfın diğer bir çiftliğinde de 73 kara sığır mevcuttur. Bundan başka, bu çiftliklerin ayrıca, yoncalıkları, koruları, yaylak ve kışlakları, ortakçıları ve ihtimal "ortakçı kulları" mevcuttur.³³ Fakat, böyle büyük bir işletme mahiyetinde olan bir vakfın zamanla maruz kalacağı buhranlar ve ziyalar da bu kayıtlarda görülmektedir. Çünkü, birçok vakıflarda vaktiyle kaydedilmiş bulunan, sağlam ineklerle diğer çift hayvanları ve kullar, böyle bir işletme zamanı ve zamanı, Ankara

uzun zaman idare edilmemektedir. Kullar zamanla hürler arasında karışıyor, zaviyede nüfuz ve mevki kazanıyor; hatta bir kısmı derviş ve şeyh oluyorlar. Hayvanlar bakımsızlık yüzünden ölüyor ve kayboluyorlar, idaresizlik ve su-i istimal de kendisini hissettiriyor.

Bu itibarla, en sağlam ve devamlı zaviyeler, diğerleri kadar zengin olmamakla beraber, bizzat sahibleri tarafından işlenen ve aile vakfı olarak verilmiş olan zaviyelerdir. Kulların çalıştırıldığı bir çiftlik şeklinde idare edilen bir zaviye misalini Bursa livasında Karış dağında Şeyh Akbıyığın tesis ettiği zaviyede görmekteyiz (220). Bununla beraber-ekseri zaviyelerin, çift hayvanları, kovan, inek ve saire ile birlikte birkaç beyaz veya Arab kula sahib olduklarını da bu zaviyelerin eşya listelerinden anlamaktayız (76, 190). Müessir bir din propagandası merkezleri olan bir çok zaviyelerin bilhassa Rumeli'nde bazı müridlerini de Müslüman olmuş kullar ve Hristiyan reaya arasından temin etmiş oldukları nazarı dikkati celb etmektedir.

Birçok dervişlerin Abdullah Oğlu olarak kayıtlı bulunmaları bazı mütevellilerin kul ve kul oğlu olmaları bu hususu işaret etmektedir. Eski Hristiyanlardan yapılmış dervişleri daha muataassib ve hararetili bir din propagandası vasıtası olacakları da aşık olduğu gibi; uzun seneler, zaviyede oturan Hristiyan hizmetkarların, coşkun ve esrarlı dini ayinlerin tesiri altında Müslü-

manlığı kabul etmemelerinde de esasen imkan yoktur.³⁴ Hristiyan memleketlerinde çalışan Türk misyoner dervişlerinin bu neviden faaliyetleri, Hristiyan iken sonradan Müslüman olmuş dervişleri bazı tarikatlerin ayin ve erkânı üzerinde yapacakları tesirler de ayrıca tetkik edilecek mevzulardır.

Aynı şekilde, bu tarikatlerin içtimai hayat idealleri ve muhtelif içtimai meseleleri telakki tarzları da ayrıca tetkike değerse de, bu hususlar maalesef bizim için malum değildir. Yalnız, birçok dervişleri komünist bir hayat yaşamak için bir araya toplandıkları ve beraber çalışıp beraber yemenin ve böyle müşterek bir hayat sürmenin zevklerini tercih ettiklerini kabul edebiliriz.

Bundan başka, son zamanlarda Rumeli'nde bazı dervişlerin beraber çalışıp elde ettikleri mahsullerini iki gözlü anbarlarına taksim ederek bir gözün muhtevasını kendilerine ve diğer gözdeki mahsullerini yolcuların fukaralarına tahsis etmek üzere kullandıkları nakledilmektedir. Bu hareket tarzları, onların hayır ve beni nevine hizmet gayesine kendilerini hasretmiş olduklarını istidlal ettirebilirler. Her halde muhakkak olan bir şey varsa, o da bir içtimai yardım müessesesi olduğu kadar, bu tekelerin ayin zamanda bir imar ve iskan vasıtası bulunması ve emniyet ve münakalatın temini ve dini propaganda bakımından birinci derecede ehemmiyetli tesisler olmasıdır.³⁵

Antalya-Tekkeköy Abdal Musa Türbesi

- 1 Gibbons'un Türkçeye Prof. Ragıp Hulusi Özdem tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu (Türkiyat Enstitüsü meşriyatından) namı altında çevrilmiş olan kitabının bazı fasıllarının ismini gözden geçirmek bu hususta کافی bir fikir verecek mahiyettedir. Birinci mebnas Osman tarihinde yeni bir ırk zuhur ediyor (s. 1-38). İkinci mebnası Orhan yeni bir millet teşekkül ediyor ve garb alemiyle temasa geliyor (s. 39-91).
- 2 Les origines de l'Empire Ottoman (Paris 1935) namındaki eser, Profesörün Sorbon Üniversitesinde "Türk etüdleri merkezi"nde verdiği konferansların bir araya getirilmesi suretile vücuda gelmiştir. Aynı müellifin 1933 senesi Varşova'da toplanmış olan beynelmilel tarihi ilimler kongresinde yaptığı bir komünikasyonun mevzuunu teşkil eden "Bizans müesseselerini Osmanlı müesseselerine tesir hakkındaki bazı mühazalar" ismindeki etüdü de **Türk Hukuk ve İktisat Tarihî Mecmuası**'nın birinci cildinde neşredilmiş bulunmaktadır. (sf. 165-313). Bu beseye dair, yine aynı müellifin, **Hayat Mecmuası** (sayı: 11 ve 12, 1924) nda çıkan tenekidî makalelerine bakınız.
- 3 Zikredilen eser, s. 38-41.
- 4 zikredilen eser, s. 39, 58-59, 118, 120.
- 5 İsmi geçen eser, s. 17.
- 6 11 numaralı nota bakınız.
- 7 Bu hususta Giese'nin tercümesi **Türkiyat Mecmuası**'nın I. cildinde (sf. 151-171) neşredilen makalesi ile, bu makale hakkında Fuat Köprülü'nün **Hayat Mecmuası**'nda yazdıklarına (sayı: 11 ve 12, 1922) bakınız, F. V. Hasluck'un Prof. Ragıp Hulusi Tarafından Bektaşilik terkipleri namı altında tercüme edilen (1928) makalelerine de bakınız (sf. 83).
- 8 Zikredilen eser, s. 109-111.
- 9 Prof. Fuat Köprülü, Osmanlı heyeti içtimaiyesinin bünyesindeki hususiyetleriyle o zamanlar mevcut sosyal fikir propagandalarının nazarı dikkati celbedecek mahiyette olduğunu göstererek için, Avrupa'da rönesansın öncülerinden biri gibi telakkî edilen fakat hayatını bir kısmını Türkler arasında ve Osmanlı sarayında geçirmiş olan Platon isminde bir zatın memleketinde ortaya attığı sosyal reform fikirlerinin teşekkülünde İslâm aleminde o zamanlar mevcut dinî ve sosyal cereyanlardan ve Türk cemiyetinin sosyal bünyesini taklit arzusunda mülbem olub olmadığının terkiğe değer bir mevzu olduğunu kaydediyor (s. 112).
- Tarihçilerin daima kaydettiği üzere, Osmanlı idaresinin yabancıları cezbeden "adilane" hareketinin mevcudiyetine de istinad ederek bu fikrin doğru olduğunu kabul edebiliriz.
- 10 Bu etüdümüz ve bunu takip edecek olanlar, "Osmanlı İmparatorluğunda, Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri" ismini taşıyacak olan *eserimizin medhali mahiyetindedir ve zaviyetlerle dervişlerden sadece toprak meselesinin şu veya bu şekli alması mühim bir amil olmuş olan bir iskan ve kolonizasyon metodu münasebetiyle bahsetmek*tedir. Okuyucularımızdan makalemizi bu hususları göz önünde bulundurarak mütalaa etmelerini bilhassa rica ederiz.
- 11 Prof. Fuat Köprülü, *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les ordres mystiques musulmans. Memoires de l'Institut de Turcologie de l'universite d'Istanbul. 1929.*
- 12 İktisat Fakülteleri Mecmuası'nın III. cildinden başlayarak "Osmanlı İmparatorluğu'nda, bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler" başlığı altında neşredilecek olan yazılar.
- 13 Bizim burada tedkik ettiğimiz dervişlerle XVI. asır eski Osmanlı şairlerinin tasvir ettiği şekilde, çıplak gezen, esrar yiyen, kaşlarını, saç ve sakallarını tıraş eden, vücudlarında yanık yerleri ve dövme Zülfiakar resimleri ve ellerinde musiki aletleriyle dolaşan serseri dervişler arasında büyük bir fark mevcut bulunması lazımgelir. Prof. Fuat Köprülü, **Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi**'nde yazdığı abdal maddesinde; XVI. asırdan beri Türkiye'de yaşayan abdal lakaplı şeyhler ile abdallar yahud ışklar ismi verilen derviş zümreleri hakkında izahat verirken ionları birtakım gezginci derviş zümreleri gibi tasvir etmiştir. Bu izahata göre onlar ayin ve erken itibarile olduğu gibi akideleri bakımından da müfrit Şii ve Alevî heterodokse bir zümre idi (sf. 36). Diğer serseri derviş zümreleri gibi evlenmeyererek bekar kalırlar ve şehir ve kasabalardan ziyade köylerde kendilerine mahsus zaviyelerde yaşarlardı. Bunların arasında bilhassa daha fazla Kalenderiye tarikatinden müteessir olanların **Türkmen Çar, Yeni Türkiye'ye Yolumuz** Ankara'da

düşünmemek, tecerrüdü, fakr, dilenme ve melamet başlıca şiarlarıdır. Bununla beraber, bütün Rum abdallarının her zaman ve her yerde dilencilerden, serseri ve çingene dervişlerden ibaret olduğunu farzetmek doğru değildir. Esasen, Prof. Fuad Köprülü de, bütün abdalların aynı şekilde yaşamadığını ve bazı abdal zümrelerinin, mücerred kalmak prensibinden ayrılarak, sair Kızılbaş zümreleri kabilinden bir secte halinde Türkiye'nin muhtelif sahalarında köyler kurup yerleşmiş olmaları ihtimalini kaydediyor. Aynı suretle profesör, İran Türk aşiretleri ve Hazer ötesindeki Türkmenler arasında abdal adını taşıyan Türk oymaklarına tesadüf edilmesine ve Eftalitlerin daha asırlarca evvel abdal adını taşımış olmalarını da tedkike şayan görerek hatırlatmıştır. Bu vaziyette, "abdal" sözünün bir tasavvuf istilâhi olmadan evvel bir aşiret veya zümre ismi halinde bulunun bulunmadığı ve bu nam altındaki bütün dervişlerin bidayette Orta Asya'dan gelmiş abdal aşiretlerini mümessili birer aşiret evliyası olup olmadığı meselesi tedkike muhtaç gözükmetedir. Serseri derviş zümrelerinin döküntülerinin toprağa yerleşerek köyler vücuda getirecek yerde, köyler vücuda getirecek şekilde toprağa yerleşmekte olan göçebe aşiretlerini birtakım derviş zümreleri meydana getirmeleri daha fazla muhtemeldir. Esasen Prof. Fuat Köprülü de, bu abdalların kendilerini Horasan'dan gelmiş göstermelerini, eski Oğuz rivayetlerinin aralarında hâlâ yaşamasını, bunların etnik menşelerinin yani Türklüklerinin tesbiti bakımından çok mühim addetmekte sh. 39) ve abdalları Türklüklerinden en ufak bir şüphe bile caiz olmayan ve eski Türk Şamanizmi'nin izlerini hâlâ saklayan Anadolu Alevî türklüklerini ayırmaya imkan görmemektedir. Şu halde, abdalların dilencilerden ve çingenelerden ibaret olacağına tıpkı bu Alevî Türklük gibi, kısmen göçebe olmakla beraber, kısmen de eski zamanlardan beri toprağa bağlanmış ve ekinçilik hayatına geçmiş Türk oymaklarından çıkmış olmaları lazımgelmez mi? (26 numaralı nota da bakınız).

Bu nevi ruha hikâyelerinin tarihi bir hakikat gibi telakkî edilmeyeceğini ve Prof. Fuat Köprülü'nün tedkiklerinin gösterildiği gibi, onların Reşiddüdin'in de ve Paris nüshası bir Anonim Selçukname'de daha evvel kaydedilmiş bulunan Eski bir Oğuz efsanesi yeniden canlandırmış bir şekilden ibaret olduğu mahakkak ise de; biz yine, ilk Osmanlı menbalarının buna benzer hikâyeler ile derviş menakibini söylemek için kullanıldığı motifleri hatırlatmanın, hiç olmasa bu tarihçilerimizin yazdıkları zamanlarda, kuruluş devrine ait kanaatlerin mahiyetini anlatmak bakımından faydalı olabileceğine inanıyoruz. Bu sebeble burada, bu nevi derviş menkıbini, bu menakibin teşekkül ettiği zamanın psikolojik halini ve onun arkasından tarihi hakikatin kendisini bulabilmek gayesiyle tahlil ediyor ve bu arada mevzuubahis hikâyelerde umumiyetle dervişlere atfedilen nüfuz, çökük ve toprakla alakadarlık vasıflarını hakikatin yakın bir itadesi olarak alıyor ve onlara umumî nüfuz ve arazi tahriirine defterlerindeki kayıtları yekdiğerlerini tamamlar vaziyette görüyoruz.

Elviya menakibinin, birçok dervişleri ziraatle meşgul ve toprak işleriyle ilgili gösterdiği gibi, Osman Bey'i de gece ve gündüz çift sürmekle meşgul olarak tasvir etmesi manalıdır. Bu hususta İstanbul şehri İnkılâb Mütze ve Kütüphanesi'nde M. Cevdet yazmaları arasında (küçük boy) 5 numarada kayıtlı bulunan Velayetname-i Hacı Bektaşî Veli sf. 15-ye bakınız. Aynı suretle halk ağzından dolaşan ve Bektaşî dervişini elinde çapa tasavvur eden şu söz de manalıdır: "Bektaşînin çapası, Mevlevinin çivisi".

- 15 Yukarıda ismi geçen **Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi**'ndeki Kumral Abdal maddesine bakınız (sf. 58).

- 16 Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devirlerinde dini tarikat ve teşkilatın oynanmış olduğu rollere mümasil tesirler, son zamanların tarihi vak'alarında da müşahade etmek mümkündür. Hasluck, Türkçeye Bay Ragıp Hususi tarafından Bektaşîlik tedkikleri namı altında tercüme edilen (1928) etüderinde bu hususta dikkate şayan misaller vermektedir. Yanyalı (1928) Paşa (vefatı 1822) 'nın Tisalya ve Arnavutluk'ta tesis ettiği Bektaşî tekkeleri tamamen siyasi maksadlar için kullanılmıştır. Her biri en işlek yollarla hakim sevkölçeş noktalarından kain olan bu tekkeler etraflarındaki ahali için siyasi içtima merkezlerinde idi. Meselâ, Tisalya'da Tempe Boğazı medhalindeki Hasan Baba Tekkesi o boğazdan geçen mühim bir ticaret yolunun kontrolü için Ali Paşa tarafından tesis ve himaye edilen bir Bektaşî Tekkesi idi. Tırhalada da bizzat Ali Paşa tarafından inşa edilen ve mühim bir geçidi mürakabe eden büyük ve mamur bir tekke mevcuddu (sf. 35). Ali Paşa bu tekkelerin şeyh ve müridlerini muntazam memurlar gibi kullanıyordu.

Tekkelerin halk üzerindeki nüfuzundan istifade etmek için, bu sıralarda Rumeli ve Anadolu'da teşekkül eden ayan ve mütegalibeler de tekke ve tarikatlarla sıkı bir münasebet halinde idiler (sf. 32). Hasluc'a göre, bu yarı müstakil derebeylerinin ahenk ve mesalemet içindeki idareleri ve Hristiyanlara karşı muameleleri arkalarında Mevlevilik ve Bektaşılık gibi hür prensipli dinlere ait serbest teşkilatın mevcut olduğunu farzettirir. Osmanlı İmparatorluğunda son zamanlara kadar devam eden Mevlevi Bektaşî nüfuz mücadeleleri de herkesin malumdur. Yeniçeriler Bektaşılık tarafından tutulmakta idi. Sultan Mahmud devri ıslahatında yenilerle birlikte Bektaşîliğin de mahkum edilmiş Mevlevi teşkilatı büyük bir rol oynamış gözükmetedir. (sf. 132). Yeniçeri-Bektaşî ittifakının pervası bir düşmanı olan vezir Hasret Efendi, mevlevilerle sıkı bir münasebet halinde idi. Galata'daki Mevlevihaneyi o yaptırmış.

- 17 Baba Muhlis hakkında naşir Ali beyin ilave ettiği not: Cengiz fetretinde Anadolu'ya gelerek Amasya kurbünde bir mahalde tavatırın eylesen Şeyh Baba İlyas Horasanî'nin oğludur. Devleti Selçukiyenileri inkısamında altı ay Konya'da Emir olmuş ve badeliştifa sultan Osman ile gazalarda bulunmuştur. Aşık paşanın pederidir.

- 18 9 numaralı nota bakınız.

- 19 Cilt II. S. 9 ve 46.

- 20 Derviş ve zaviyelerin hakiki hüviyet ve mahiyetleri ile, sarıh bir şekilde yer tayin etmek suretile onların coğrafi yayılış tarzlarını, adetlerini ve dervişlerin ellerindeki vesikalara nazaran zaviyelerin tercümei hallerini ve muhterile olan münasebetlerini nakleden bu kayıtların, Farîh Mehmed, Selim ve Kanunî Süleyman devrelerinde yapılmış olan umumi nüfus ve arazi tahriri defterlerinde resmi bir vesika mahiyetini kazanarak muhafaza edilmiş bulunmaları onların kıymetini büsbütün arttırmaktadır. Herhangi bir seyyahın tesadüfen naklettiği sarhi müşahadelere veya halk arasında nakledilen rivayetlerin toplanması suretiyle elde edilen malumatın farklı olarak bu kayıtlarda tahrir eminleri bir devlet memuru sıfatıyla bizzat mahallinde yaptıkları tedkiklerle bu devrişleri isimlerle kaydedmiş ve bilhassa zaviyelerin eşyasını tarlatlarını, değirmen ve bahçe gibi emlakını ayrı ayrı sayıp dökmek, mevkiin ehemmiyeti ile zaviyenin ifa etmekte olduğu vazifeler ve bu vazifelere mukabil istifade ettiği imtiyaz ve muafiyetleri ayrı ayrı bildirmek suretile bizim için çok kıymetli malumatı toplamışlardır. Bu tahrirlerin mahiyeti hakkında İktisad Fakültesi Mecmuası'nın ikinci cildinde neşrettığımız makalelere bakınız (Osmanlı İmparatorluğunda büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri).

- 21 Bu şekilde mutarız içinde zikredilen rakamlar, tekkimiz sonunda sıralanmış olan Kayıtları sıra numaralarıdır.

- 22 Cild: I. sf. 331.

- 23 Cild: II. Sf. 133, 137. "Hoca Ahmed Yesevî'den cihaz-ı fakrı kabul idüb diyari Rum'da sahibi secâde olmağa izin almış ve üç yüz yetmiş fukarasi Kaligra sultan ser çemse-i fukra olduğu halde, Rum'da Orhan Gazi'ye gelüb sığınmıştır. Bursa fehdinden sonra Hacı Bektaş Kaligra sultanı yetmiş kadar fukarasi Moskov, Leh, Çek Dobruca diyarlarına gönderüb Rum erenlerinden olmağa izin vermiştir".

- 24 Topkapı Sarayında, Hazine Kütüphanesi Kitapları arasında No: 1612'ye bakınız.

- 25 Hasluc yukarıda ismi geçen etüdlerinde, Evliya Çelebi tarafından tesbit edilen Saltuk Menkibesini tedkik ile, Sarı Saltuğun Kırdan gelen muhacir Tatar kolonları tarafından Baba dağa ithal edilen bir aşiret evliyası olduğunu farzedilebileceğini (sf. 68) ve onun Kırm'da Sodak civarındaki şehre ismini veren baba saltuk ismindeki veli olması lazımgeldiğini, ilk defa İslâmîyeti kabul etmiş bir Türk hükümdarı olmak üzere maruf efsanevi bir şahsiyet olan Saruk Bugra (944-1038) ile Sarı Saltuk arasında bir sırayı hadisesi mevzuabahs olabileceğini, Kürz halk rivayetlerinde mevcut sarı saltı unvanlı dervişin sarı saltuk efsanesinin garba doğru inikalinde bir menzil teşkil ettiğini söylüyor. Sarı Saltuk ancak bilahlara ziyaretgaha memur edilen dervişler ve halefleri tarafından Hacı Bektaş halkasına ithal edilmiş bir aşiret evliyasıdır. Sarı lakabı umumiyetle aşiretlerin inkısama uğrayan şubelerini ayırd etmeğe yarayan renk sıfatlarından gelmektedir. Yine Hasluc'a göre, bu mntıkada teşekkül eden Sarı Saltuk menkibeleri arasında Bulgar halk rivayetlerinde İlyas peygamber ait bulunan menkibeler mevcuttur. Arnavdulk'a ise eski Ayayorgi hikâyeleri kontrolsüz bir şekilde benimsenilerek, eski Hristiyan bir azizin yerine bir Müslüman evliya kaim olmuştur.

- 26 Menşe ve teşekkül tarzı ile hizmet ettikleri gayeler ve kullandıkları usuller bakımından muhtelif türbe ve tekke tipleri bulunabileceği ve hatta zamanla aynı tekkenin hayatında büyük değişiklikler olabileceği aşikardır. Bu hususta Hasluc'un yukarıda 14 numarlara notta ismi geçen etüdlerinde Türklerin 09. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-

dolu Seyyid Battal Gazi, Hüseyin Gazi, Melik Gazi ile İstanbul'daki eyüb Sultan türbeleri gibi sekiizine ve dokuzuncu asırların mücadeleleri esnasında ölmüş bulunan Arab kahramanların mezarları olduğu farzedilen yerlere hususi bir mevki ayırmak lazımgelir. Bu mezarlar çok defa bir rüya veya keramet vak'asile keşf ve tespit edilmiştir. Bundan başka Hasluc'un dikkate çok değer bazı misallerini verdiği üzere Osmanlı devrindeki zaviyelerden bir kısmının eski Hristiyan azizlerine atfedilen halk periştışkahlanrının yerinde kurulması ve bir müddet sonra oralarda gömülü farz edilen azizlerin ismi değiştirilerek Türk fütuhâtı devirlerine mensup gösterilmesi ve bazı tekkelerin eski manastırlar olması da mümkündür. Bu suretle bu mezar hakkındaki mahalli eski halk itikadlarının İslâmileşmiş bir şekil altında devam edeceği abidir. Bazı yerlerde tekkenin veya iki taraflı periştışgahların mecnunlar, saralılar ve kısır kadınlar üzerinde şifa verici bir şekilde müessir olmak hususunda haiz oldukları farz edilen hassaslarından Hristiyan ve Müslüman halkın müştereken istifade etmekte bulunmaları ile son zamanlarda Bektaşilerin diğer tarikatlerin mübarek yerleri ile birtakım aşiret ziyaretgahlarını benimsemek için kullandıkları usullerin müessiriyetine ait misaller bu husustaki imkanları neveleri hakkında dikkate şayan misaller vermektir (sf. 24, 27).

Zaviye kurmak için vesile itiraz edilen sebep ne olursa olsun, o zamanki iktisadi ve içtimai bünyenin ve dini hisleri tabii ve zaruri bir neticesi olarak her tarafa zaviyeler kurmak ve hayatı bu zaviyeler etrafında manalandırmak ve teşkilatlandırmak büyük bir ihtiyaç halinde hissedilmektedir. Devrin hususi şartları içinde zaviyelerin tebarüz ettirilmeye değer bir mana ve vazifesi olduğu şüphe götürmez bir hakikattir. Bu dikkate şayan kudret tezahürlerine, dini ve tasavvufi cereyanların kendi organlarını yaratma faaliyetine bilhassa köylerde tesadüf edilmesi ise, o devirlerde köy hayatını bugün olduğu gibi şehirlerin tabii artık ve ek bir mevcudiyeti yaşamaktan ibaret olmaktan ziyade; kendilerine mahsus bir âlemi ve hayatı yaratmakta devam edecek kadar müstakil ve heyatiyeti bol bir vaziyet teşkil ettiklerini bütün hayat prensiplerini kendi içlerinde bulduklarını, kuvvetli bir şekilde köklerini kendi toprakları içinde olduğunu göstermektedir.

- 27 11 ve 18 numaralı notları okuyunuz.

- 28 Tedkik ettiğimiz zaviye şeyhlerinin umumiyetle bir cemaat beyi veya kabile reise olması, bizim burada iddia ettiğimiz fikrin doğruluğunu ispat hususunda ehemmiyeti bir delil teşkil edecek mahiyettir. Bu gözle tedkik edildiği takdirde, bir aşiretin muhtelif parçalarının muhaceret dolayısıyla gidip yerleşikleri uzak noktalarda hep aynı nam altında köyler ve zaviyeler kurması ve evliyalar kabul etmiş bulunması keyfietini de kolayca izah edebilir. Hasluc da yukarıda ismi geçen makalelerinde, haklarında uydurulan menakıb ne olursa olsun, birçok tekkelerin bir aşiret evliyası mezarı olarak kurukduğunu farz ve kabul etmektedir. Bu suretle, Karaca Ahmed'in, ak Yazılı Sarıhan, Sarı saltuğun muhtelif yerlerdeki mezarlarını ve bu isimlerde müteaddid köylerin mevcudiyetini, hep aynı aşiretin muhtelif yerlerdeki mezarlarını ve bu isimlerde müteaddid köylerin mevcudiyetini, hep aynı aşiretin muhtelif yerlere dağılmış olan muhtelif parçalarının eserleri gibi kabul ediyor ve evliya isimlerindeki sarı kızıl gibi renk sıfatlarını aynı kabilenin muhtelif parçalarının yekdiğerinden ayrılmış için kullanılan sıfatlar olması lazım geleceğinden, bu suretle mevzuabahs sıfatları taşıyan evliyaların kabileleri menşecini isbata çalışıyoruz.

Bu faraziyeler, bizim tedkik ettiğimiz dervişlerin ve o dervişleri temsil ettikleri grupları Orta Asya'dan gelmiş muhacir göçebelerin mümessil ve bu muhaceret akının öncüleri oldukları hakkında iddialarını tenvir edecek mahiyette olduğu gibi bizim burada zikrettiğimiz misallerle daha fazla da kuvvet kazanmış olmaları lazımgelir.

- 29 Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın VII. cildinin 1-2. sayılarında (1941) "Sultanların temlik hakkı ve mülk topraklar" ismini taşıyan makalemize bakınız (sf. 489).

- 30 Ve haric-ez defter bazı mahuf derbend ve mermerr-i nas vakı olan kurada kadimeden zaviyeler vaz olunub, ahalisi Kızılbaz fetretinde perakende olub gitmek ile kura ve zevaya hali ve harab kalub, bervechi-i tahmin yazılıb timara verilmiş imiş. Öyle olsa vilayet-i mezbûre müceddeden kitabet olundukda, o hali ve harab olan kuranın ehali-sinden bazı kayd-i hayatta olanları hazreti hüdavendigar-i gerdün ikidatın ıyyam-i adaletinde il ve vilayet emn-ü eman üzere asude hal olmağa gelüb her biri yerlü yerine mütemekkin olub şenlenüb, ehali-i vilayeti mezbure zikir olan hali ve harab zaviyeler ihya olunması labud ve lazımdır, memalik-i mahrûsaya dahi incofa-i vardır deyü rica eyledükleri baiden, vuku üzere der-i devler nisaba arz olundukra padişahımız e'azallahü ensarühü hazretlerinin hayrat-ı amme meyi rammesi olub bazı evvelden harab ve yebab olub girüihyası lazım olan uraya ve bazı mahûf derbendlerde her kararı ihyası kabûd olan mahallelerde zaviyeler vaz idüb evkafını hullide mülkünü kibelinden her hangi karyede vakı olmuş ise mahsulünden birer çiftlik tayin ve

takdir idesin diyü emrolunmağın ber muteb-i emri-i münif lazım olan mahaller de bazı ihya ve bazı ihdas zaviyeler vaz olunub sebr olundu (İstanbul Başvekalet Arşivi 917 numaralı defter). Bu kanunu bütünü yakında neşredilmiş bulunacak olan "Osmanlı İmparatorluğunda, XV. ve XVI. asırlarda, zirai ekonominin hukuki ve mali esasları isimli itabımızın birinci cildinde XX. numaralı kanun olarak mevcuttur. 5 sf. 74).

- 31 **İktisat Fakültesi** Mecmuasında neşredilmekte olan "Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük nüfus ve arazi tahrikleri ve hakana muhsus istatistik defterleri isimli erüdümüze bakınız (cild II.).
- 32 **Hukuk Fakültesi** Mecmuasında (1940 senesi, VI. Cildin birinci sayısında) neşredilmiş olan "Evladlık vakıflar" başlıklı yazımıza bakınız.
- 33 **İktisat Fakültesi** Mecmuasının 1. 2 ve 4. Sayılarında çıkmış olan "Osmanlı İmparatorluğunda toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri: 1, kulluklar ve ortakçı kullar" başlıklı makalelerinize ve bunlar içinde bilhassa 47 numaralı notun bulunduğu yere ve XXXV numaralı kayda bakınız.
- 34 Zaviyelerinden propagandası bakımından oynamış bulundukları rolün büyük olması lazım gelir. Cahil halk yığınları için azizlerin mezarlarına, onların metrukatına ve kerametlerine inanmak daha basit ve kolay anlaşılabilir bir din teşkil etmektedir. Bu sebeple, bahsettiğimiz zaviyelerdeki dini hayat kolayca evliya perestlik şekline girmiş olduğundan halk arasında büyük bir tesir icra edecek vaziyettedir.

Diğer taraftan, bahse mevzu zaviyeleri kuran veya idare eden dervişler çok defa yerli Hristiyanları temsil kabiliyeti dikkate şayan bir derecede büyük bir takım dini cereyanların ve tarikatlerin müessisleridir. Bu tarikatlerin ekserisinde bilahare Bektaşilikte olduğu gibi İslâm dini yerli halk tarafından benimsenebilmek için lazım gelen bütün kolaylıkları ihtiva eden bir şekle girmiş münevver, müsamahakar ve telifici bir mahiyet alarak bazan yerli ayin ve itikatları da benimseyebilmiştir. Bütün insanların kardeşliği, işe ve vicdan temizliğine nazaran dini ayin ve ibadet sahasındaki şekilcilğin kıymetsizliği gibi, her dervişhane düşüncede gizli bir şekilde mevcut bulunan fikirler, dini kaynaşmayı büyük nispette kolaylaştırıyordu. Hasluck'a nazaran, İslâmiyetin ehl-i sünnet haricinden kalan bu uluşatırıcı ve münis şekil-

lerinin tesiri altında cahil Hristiyanların din değiştirmeleri pek kolay olmuş ve bu suretle fatih bir ırk veya misyoner teşkilatına malik bir rühban sınıfı tarafından ecnebi memleketlere getirilen bir din, ikna ve intibak kuvvetile, kendisini yerli ayinler üzerine ilave ve ilzam etmiştir. Bu suretle dini kaynaşmayı mümkün kılarak Hristiyanlar için İslâmlığı kolayca kabul edilir bir şekle sokmak hususunda Bektaşiliğin ne suretle çalıştığını göstermek isterken Hasluck'un iki tarafı ziyaret-gahlar hakkında vermiş olduğu malumat da dikkate şayandır. Bektaşiler ve onlardan evvel diğer tarikatlar bu nevi tekke ve ziyaretgahlarda yatan Müslüman evliyanın mezarında bir de Hristiyan aziz, bulunduğunu veya eski Hristiyan azizin gizlice Müslümanlığı kabul etmiş bulunduğunu ileri sürerek türbeleri her iki din salikleri için ziyaret edilebilir bir hale sokmuşlar ve bu iştiraktan kendileri için büyük faydalar ummuşlardır (sf. 53, 62). Böylece Hasluck'a göre, Selçuk hanedanının cismani ve Mevlevi dervişlerinin ruhani merkezi olan Konya da, aynı suretle gerek Hristiyan ve gerek Müslümanlar tarafından hiç bir vicdani endişe olmaksızın ziyaret edilen dört peristişgah vardı, y bu gibi imkanlarla Konya sultanları zamanında Hristiyanlık ve İslâmlık birbirine yaklaşıyor ve kaynaşıyordu. Orta zaman Anadolu'su'nun gayri mütecanis ahalisi arasında bir kaynaşma zemini hazırlayan bu nevidini cereyanlar, sultanlar için siyasi bakımdan, Mevleviler için ise felsefi görüşten arzuya şayandı ve bu ihtiyaca cevap vermek için doğmuşa benziyorlardı. XV. asırdaki Şeyh Bedrüddin isyanının muharrik kuvveti de temsil ettiği fikirlerin bu nevi bir dini kaynaşma ihtiyacının hazırladığı bir zemin üzerinde kolaylıkla yayılabilir bir mahiyette olmalarından geliyordu. (sf. 141).

- 35 Bu zaviyelere uğrayan yolcular orada herkese açık bir misafirhane, yatacak yer ve yiyecek bulunabilmektedir. Hatta bunlardan bazılarında mevcut kazan ve tepsilerin adedi hiç olmazsa ayin ve bayram günlerinde büyük miktarda yemek dağıtıldığını isbat etmektedir. Mesela, Hasköyün köylerinde Yağmur, Oğlu Hasan Baba zaviyesinde 16 kazan, 37 tepsisi ve 16 bakraç vardır ve senede 350 kadar adak koyun kesilmektedir. (96). Çirmende Hızır baba zaviyesinde sekiz kazan, 16 tepsisi vardır. Diğer bir çoklarında gerek yemek takımları gerek halı, yatak ve yorgan çoktur. 63 numarada kayıtlı bulunan Ahi Ana zaviyesinin eşyalarına da bakınız.